

Igor Salmič

asistent, dr. cerkvene zgodovine,
Pontificia Facoltà San Bonaventura, Collegio Seraphicum, Via del Serafico 1,
00142 Roma
e-pošta: igor.salmic@rkc.si

POSLEDICE IZBRUHA VOJNE, KAKOR SE KAŽEJO V POROČILIH ŠKOFOV S SLOVENSKEGA OZEMLJA OSREDNJIM CERKVENIM USTANOVAM V RIMU

1 UVOD

Ob »čudežu pri Kobaridu« oktobra 1917, kakor tudi na splošno ob samem vojnem dogajanju na avstrijsko-italijanski fronti, zgodovinar Antonio Scottà brez pomislekov zatrjuje, da »je bil papež Benedikt XV. popolnoma na tekočem in zelo dobro obveščen o nemirnem in katastrofalnem odvijanju dogodkov, celo bolje in hitreje od samega italijanskega vrhovnega poveljstva vojske«.¹ Vzrok tega za marsikoga morda presenetljivega, če ne celo šokantnega dejstva je treba iskati v široki informativni mreži, ki je bila na voljo svetemu očetu v Rimu, v prvi vrsti je tukaj treba izpostaviti poročila posameznih škofov.

Nov mejnik raziskovanja obdobja prve svetovne vojne je bil postavljen leta 1985, ko so v vatikanskih arhivih (Vatikanski tajni arhiv – ASV in Zgodovinski arhiv druge sekcije Državnega tajništva, kjer se nahaja Arhiv Kongregacije za izredne zadeve – S.RR.SS., AA.EE.SS.) odprli obdobje pontifikatov Pija X. (1903–1914) ter Benedikta XV. (1914–1922).² Že omenjeni avtor Scottà je bil eden prvih, ki se je sistematično lotil gradiva prve svetovne vojne in že leta 1991, torej šest let po odprtju vatikanskih dokumentov, objavil monumentalno delo *I vescovi veneti e la Santa Sede nella guerra 1915-1918* v treh zvezkih, kjer najde-

¹ Orig.: »Il papa era perfettamente informato sull'accadere tumultuoso e catastrofico degli avvenimenti, meglio e più tempestivamente dello stesso comando supremo italiano« (A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti e la Santa Sede nella guerra 1915-1918*, vol. I, Roma 1991, str. LXIV, LXXXVII).

² Vatikanski arhivi se odpirajo v bloku po posameznih pontifikatih. Naslednje odprtje po letu 1985 se je zgodilo leta 2006 (nekateri fondi že leta 2003), ko je bilo na razpolago dano gradivo iz obdobja pontifikata Pija XI. (1922–1939). Pričakuje se, da bodo v kratkem odprli tudi pontifikat Pija XII. (1939–1958).

mo skoraj celotno korespondenco škofov z območja Benečije (*Veneto*) s Svetim sedežem. Osupljivo sam avtor pride do sklepa, da je dokumentacija močno preseгла vsa predvidevanja in se izkazala za veliko bolj bogato od predhodnih pričakovanj.³ Ni pa samo obseg tisti, ki daje temu gradivu neizbrisno vrednost, marveč tudi sama vsebina pisem. Skupaj s piscem lahko zatrdimo, da ima ta vir pomembno zgodovinsko vrednost, ker iz nobenih drugih že znanih virov ni mogoče popolneje dojeti pomena vojne za beneško prebivalstvo.⁴

Zakaj toliko izpostavljamo publikacijo, ki na prvi pogled s slovenskim ozemljem ni imela nič skupnega? Ko namreč bralec lista po njej, kmalu presenečen ugotovi, da je v pisma beneških škofov vključeno tudi območje, ki obsega goriško in videmsko nadškofijo. Pri obeh smo priča objavi bogatega arhivskega gradiva, ki je bilo v veliko pomoč pri pričujočem prispevku.

V njem se bomo dotaknili posameznih področjih in škofij, ki so vključevale, v večjem ali manjšem delu, slovensko prebivalstvo. Preden pa se lotimo tega, se nam zdi neobhodna uvodna opazka, ki nas bo spremljala skozi celotno predstavitev: če imamo na eni strani zelo bogato korespondenco beneških škofov z Rimom, na drugi tega ne moremo v isti meri trditi za pastirje s slovenskega področja. Padovanski in videmski škof, Pellizzo in Rossi, sta npr. Benedikta XV. redno obveščala o dogodkih na področju njunih škofij. Presenetljivo sta tudi najboljši vir, kar se tiče dogajanj ob bitki v Kobaridu oktobra 1917, ker sta se ravno v tistih dneh nahajala v neposredni bližini bojišč.⁵ Po drugi strani pa je gradivo s strani škofov Jegliča, Karlina, Napotnika, pa tudi Sedeja skromnejše, čeprav je o goriški škofiji v vatikanskih arhivih veliko govora, a je bil pri tem Sedej le občasni sogovornik. Zakaj takšna razlika med italijanskimi in slovenskimi (avstro-ogorskimi) škofi? Nimamo vseh elementov, da bi odgovorili na to vprašanje, a eno dejstvo je treba upoštevati; namreč težavno komunikacijo med Rimom in avstro-ogrskim ozemljem in z njo povezano politično cenzuro.

Pri tem uvodu morda ni odveč opazka, da se prispevek omejuje le na gradivo iz vatikanskih arhivov in ne vključuje drugih virov, ki bi bili za nekatere tematike vsekakor bogatejši, npr. kakšen škofijski ali pa zasebni arhiv.

³ A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. I, str. XLIII–XLIV.

⁴ Prav tam, str. XLVI.

⁵ Škof Pellizzo npr. papežu zelo živo opiše beg italijanskih vojakov s fronte, in to 26. oktobra 1917, torej le kakšen dan po preboju fronte: »Un bombardamento infernale quale mai si ebbe per lo passato, durò tre giorni interi ininterrotto, impressionante dal mare al Monte Rombon [...]. Ecco due soldati fuggiaschi mi si avvicinarono e mi pregano a ritirarmi assicurandomi che Caporetto era stato rioccupato coi paesi intorno sulla destra dell'Isonzo, che gli austro-ungarici erano poco lontani dal mio posto di osservazione nel canale sottostante, arrivati fino a Creda e [...] avanzavano verso Cividale. [...] E voi, soggiunsi, siete disertori? No; siamo fuggiti per queste parti al si salvi chi può, come i nostri compagni che non caddero prigionieri sono fuggiti giù verso Cividale, abbandonando armi e munizioni,« (prav tam, str. 170–171).

2 KOMUNIKACIJA MED SVETIM SEDEŽEM IN AVSTRO-OGRSKIM CESARSTVOM

Kmalu po izbruhu vojne, konec oktobra 1914, je dunajski nuncij Scapinelli⁶ državnemu tajniku Svetega sedeža Pietru Gasparriju potožil, da je notranje ministrstvo prepovedalo pošiljanje zaprtih pisem v tujino z izjemo veleposlaništev, konzulatov in državnih uradov. Vatikanski diplomat si je prizadeval, da bi tudi škofje dobili podoben status, a na začetku avstrijske oblasti temu niso prisluhnile.⁷ Čez dober mesec je nunciju vendarle uspelo doseči željen rezultat, edini pogoj za škofe je bil ta, da so zaprta pisma lahko naslovili le na Državno tajništvo Svetega sedeža.⁸ Kljub tej ugodnosti so škofje – vsaj sodeč po obsegu gradiva v vatikanskih arhivih – bolj zaupali diplomatski pošti in so rajši še naprej pošiljali pošto v Rim preko dunajske nunciature.

Mnogo resnejše težave s korespondenco so nastopile po vstopu Italije v vojno konec maja 1915. Nekaj časa je bilo ovirano celo telegramsko dopisovanje med Državnim tajništvom in dunajsko nunciature, zato je bila za posredovanje naprošena nevtralna Španija.⁹ Ko so to zagato rešili, je ostal problem pri pismih, ki niso prispela na željen cilj ali pa so nastopile velike zamude.¹⁰ Vatikanski predstavnik na Dunaju se je zato pri komunikaciji z nadrejenimi v Rimu povečini posluževal telegrama, pri pismih pa je običajno iskal nekoga, ki je potoval v Rim.¹¹

Novi problemi so nastali s prebojem soške fronte jeseni leta 1917. Škofje z italijanskega ozemlja, ki ga je zasedla avstro-ogrska in nemška vojska, niso mogli več neposredno komunicirati z Rimom, le težka pa so njihova pisma dospela tudi do dunajskega nuncija.¹² Tukaj je bil glavni vzrok cenzura, ki jo je izvajalo avstro-ogrsko vojaško poveljstvo z odpiranjem pisem.¹³ Omenjene prakse niso preprečili niti številni protesti z vatikanske strani. Cenzura je preprečila tudi samemu nunciju, da bi lahko verodostojno in pravočasno obveščal Sveti sedež o dogajanju na soški fronti. Poleg tega mu je bila onemogočena neposredna komunikacija z okupiranim ozemljem. Prva njegova pisma z opisom dogajanja s kobariške fronte segajo šele v konec januarja 1918, pa še ta so morala biti napi-

⁶ Raffaele Scapinelli di Léguigno, rojen v Modeni 25. aprila 1858, je bil pred službo na Dunaju tajnik Kongregacije za izredne zadeve. Za nuncija v cesarskem mestu je bil imenovan leta 1912, tam je ostal do jeseni leta 1916.

⁷ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 28. oktober 1914, pismo št. 2271, v: ASV, Arch. Nunz. Vienna, vol. 759, fasc. 1, f. 5rv.

⁸ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 29. november 1914, pismo št. 2352, v: prav tam, f. 7rv.

⁹ Scapinelli Tedeschiniju, Dunaj, 29. maj 1915, pismo št. 7786, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, f. 42r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 297.

¹⁰ Gasparri Scapinelliju, Vatikan, 9. avgust 1915, telegram št. 8536, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 489, f. 74; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 304.

¹¹ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 11. avgust 1915, telegram št. 8767, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 489, f. 75; Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 12. avgust 1915, telegram št. 8768, prav tam, fasc. 490, ff. 2r-4r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 309–310.

¹² Valfré Gasparriju, Dunaj, 13. februar 1918, pismo št. 5002, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 931, fasc. 337, f. 6r.

¹³ Gasparri Valfréju, Vatikan, 2. marec 1918, pismo št. 57818, prav tam, f. 11rv.

sana zelo previdno.¹⁴ Zaradi tega »zamika« je državni tajnik Gasparri – morda ne zavedajoč se popolnoma moči omenjene cenzure – na jasn način pokazal nunciju svojo nejevoljo, ker od njega že toliko časa po preboju fronte ni dobil nikakršnih informacij o najbolj ključnih dogajanjih na fronti, od kar se je pričela vojna.¹⁵ Prvi natančnejši opis vojnega dogajanja na avstrijsko-italijanski fronti je nuncij Valfré di Bonzo poslal državnemu tajniku šele v marcu 1918.¹⁶ Po drugi strani pa je nadvse zanimivo, kako so nuncijeva pisma o drugih stvareh (npr. opis cesarjevega godu) v vsem tem obdobju nemoteno prihajala v Rim.¹⁷ Sveti sedež se je v določenem trenutku za informacije raje obrnil na nuncija Pacellija, ki je malo pred tem prispel v München. Iz njegovih vsakodnevnih telegramov, ki jih je pošiljal na Državno tajništvo, se vidno zazna bogatejši opis dogajanja s fronte kakor pri dunajskem nunciju.¹⁸

Iz naštetih razlogov je razumljiva prej omenjena razlika med obsegom pisem beneških škofov na eni in škofov z avstro-ogrskega področja na drugi strani. Že dunajski nuncij je imel ogromno težav pri komunikaciji z Rimom, kaj šele pastirji posameznih škofij, ki so spadali pod habsburško žezlo.

Preidimo sedaj h korespondenci med škofi s slovenskega področja in osrednjim cerkvenim vodstvom v Rimu. Vsebina pisem je raznovrstna, nekatere teme nimajo neposredne povezave z vojnim dogajanjem, nekatere se nam danes zdijo sekundarnega pomena, skupen pogled nanje pa kljub temu ponuja zanimive ugotovitve.

3 GORIŠKI NADŠKOF FRANČIŠEK BORGIA SEDEJ (1906–1931)

Antonio Scottà govori o »samo« šestih pismih, ki jih je nadškof Sedej naslovil na papeža oz. Državno tajništvo.¹⁹ Če pogledamo podrobneje, opazimo, da je neposredno na Benedikta XV. naslovljeno le eno pismo, na Državno tajništvo dve, dve pa na dunajsko nunciature. Ostane še eno pismo, ki je šteto kot Sedejevo, a gre le za posredovanje njegovega pisma s strani Državnega tajništva nekemu duhovniku. Ob raziskovanju po vatikanskem arhivskem gradivu smo našli še na druga pisma, ki jih citirani avtor ne omenja, gre pa predvsem za škofovo skrb za materialno podporo duhovnikov, ki so se znašli v internaciji. Tukaj se je Sedej pogosto posluževal Državnega tajništva oz. nunciature na Dunaju, da so sredstva prispela do naslovnikov.

¹⁴ A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 375–376.

¹⁵ Prav tam, str. 375.

¹⁶ Prav tam, str. 379–383.

¹⁷ Valfré Gasparriju, Dunaj, 5. november 1917, pismo št. 2726 (49709), v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 91, ff. 139r–140r.

¹⁸ S.RR.SSS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 889, fasc. 319, ff. 49–68; prav tam, fasc. 320, ff. 2–11.

¹⁹ A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 244.

Kot izhodišče vzemimo edino Sedejevo pismo, neposredno naslovljeno na papeža, ki je bilo poslano iz Stične 8. februarja 1916. V njem se goriški nadškof papežu naprej zahvaljuje za njegovo skrb v prid njegovih duhovnikov, ki so bili internirani, ter za vso duhovno in materialno podporo, predvsem preko mašnih intenc. Nadalje Sedej izkazuje svoje veselje nad tem, da je papež za zasedeni del goriške nadškofije »odvzel« jurisdikcijo sosednjim škofom in ga predal neposredni oblasti Svetega sedeža preko dveh vikarjev (*vicarii foranei*). Na ta način naj bi papež jasno pokazal, da je oče vseh. V nadaljevanju nadškof opiše potek vojne na Goriškem in njegov odmik na Kranjsko: hitro po vstopu v vojno so Italijani zasedli polovico škofijskega teritorija in odpeljali devetdeset duhovnikov. Med njimi naj bi štirje umrli v izgnanstvu, ostali pa naj bi bili porazdeljeni po celi Italiji. Dva meseca po začetku vojne je še zdržal v Gorici, potem še dva meseca znotraj škofije, »dokler ni bil primoran zaradi vojnih grozot in pomanjkanja osnovnih življenjskih sredstev poiskati dom v bližnji deželi Kranjski«. ²⁰ Zaradi vojne nevarnosti je preselil teološke študije v Stično, v Gorici pa je pustil nekaj duhovnikov, ki so nadaljevali z duhovno oskrbo in z upravljanjem nadškofijske kurije. Duhovniki tistega dela nadškofije, ki (še) ni bil okupiran, so nadaljevali s pastirsko dejavnostjo, drugi so se razpršili po Avstriji in dobivali samo dodatek »kongrue« (plače) s strani avstrijske vlade, spet tretji pa so spremljali begunce po taboriščih. Med vojno je bilo poškodovano svetišče Sveta gora, okrog trideset cerkva je bilo uničenih ali poškodovanih, staro malo semenišče je bilo porušeno, sprednji del nadškofijske palače je zgorel, življenje pa naj bi izgubilo dvesto Goričanov. Na koncu pisma se je goriški nadpastir priporočil v papeževo molitev, s prošnjo Bogu, da bi lahko končno zaužili tako želeni mir. ²¹

Čez dva tedna je sledil papežev odgovor, ki je bil poslan preko državnega tajnika Pietra Gasparrija 25. februarja 1916. ²² V njem Benedikt XV. zagotavlja tolažbo in svojo bližino nadškofu in vernikom. ²³

Sedejevo pismo vsebuje nekaj ključnih tem, ki se tičejo življenja goriške nadškofije med vojno, med temi bi izpostavili vsaj tri: opis vojnih dogodkov na področju nadškofije, materialna pomoč duhovnikom v internaciji ter vprašanje jurisdikcije dela goriške nadškofije.

²⁰ Orig.: »Donec ob vexationes bellicas defectumque victus coactus fuerim in vicina Carniola domicilium quaerere«.

²¹ Sedej Benediktu XV., Stična, 8. februar 1916, pismo št. 14206, v: ASV, *Segr. Stato, Guerra*, rubr. 244, fasc. 91, ff. 69r–70v; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 251–254.

²² Gasparri Sedeju, Vatikan, 25. februar 1916, pismo št. 14206, v: ASV, *Segr. Stato, Guerra*, rubr. 244, fasc. 91, f. 71; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 254.

²³ »In tanta, enim, rerum omnium perturbatione ac discrimine Pater amantissimus haud parum solatii habet, cum Episcopos eorumque fideles Augustae Suae Personae ac Sanctae Sedi devinctiores in dies experiatur«.

3.1 Opis vojnih dogodkov na področju goriške nadškofije

V zvezi s potekom vojnega dogajanja na Goriškem je bilo v vatikanskih arhivih, poleg Sedejevega pisma papežu, moč najti še več zanimivih zapisov, ki so bili poslani na Sveti sedež. Omenimo najprej pismo vojaškega vikarja Carla Maritana z dne 10. septembra 1916,²⁴ ki je podal natančen vpogled v mesto Gorica na dan italijanske zasedbe 8. oz. 9. avgusta 1916. Zdi se, da je bil prvi očividec dogodka znani zdravnik p. Agostino Gemelli OFM, ki je spremljal italijansko vojsko in z njo vstopil v mesto, takoj za njim pa še vojaški vikar Tamburlani. V mestu je ostalo malo duhovnikov, med njimi Jožef Jug, administrativni delegat in sodelavec v župniji sv. Ignacija, Pušič²⁵ (oz. Pussig), kaplan pri uršulinkah, ter dva starejša jezuita. Od ženskih redovnih skupnosti je omenjen uršulinski samostan, ki je postal zatočišče tudi za nekaj redovnic različnih kongregacij. Predstavljen je natančen opis stanja zgradb in materialne škode, npr. podrta streha glavne ladje v stolnici, popolnoma porušena cerkev sv. Roka, uničen en del škofijske palače ter salezijanskega inštituta sv. Alojzija. Foranijski vikar iz Cormonsa Peteani je bil naprošen, da preda vse pravice v zvezi z jurisdikcijo, nov kandidat naj bi bil g. De Baubela, sicer župnik pri sv. Roku. O jurisdikciji goriške škofije po odhodu nadškofa l. 1915 bo govora kasneje.

Slabo leto kasneje najdemo še dva zelo zanimiva zapisa o poteku vojnega dogajanja na Goriškem. Prvi je izpod peresa Antonia Belloma, provikarja vojaškega škofa z dne 21. junija 1917,²⁶ ki je še natančneje opisal materialno stanje nekaterih objektov. Od prejšnjega leta je škoda precej narasla, saj za cerkve pravi, da so v večjem delu porušene, tudi cerkev sv. Ignacija, ki je bila do maja 1916 še odprta. Opiše še zadnji napad na mesto 9. junija 1916, ko naj bi bila na salezijansko kapelo sv. Alojzija odvržena šrapnelnagranata, ki ni zahtevala žrtev. Drugi zapis nam ponuja Jurij Peternel, kobariški dekan, z dne 19. junija 1917, ko se ustavi predvsem pri vernikih in jih razdeli v tri skupine: tisti, ki so ostali doma (ti so najsrečnejši, a vsi ne morejo obiskovati slovenskih maš); begunci v bližnjih krajih; in interniranci v Italiji. Kljub izjemam naj bi bilo moralno stanje vernikov še vedno dobro, pomanjkljiva pa je verska vzgoja, primanjkuje veroučnih knjig in učiteljev v slovenskem jeziku. Avtor omeni tudi internirane duhovnike v Italiji, katerim se bomo posvetili v naslednjem odstavku.

²⁴ Maritano Cerratiju, 10. september 1916, pismo št. 20095, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1379, fasc. 519, ff. 42–47; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 259–264.

²⁵ Scottà ga imenuje »Pussig«, v samem dokumentu pa se zdi, da je zapisano »lussig«. V šematizmu škofije iz leta 1914 najdemo le *Jakoba Pussiga* [sic!].

²⁶ Bellomo Tedeschiniju, 21. junij 1917, pismo št. 51757, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 117, 194–199; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 272–274.

3.2 Materialna pomoč duhovnikom internirancem

Sedej se v zgoraj omenjenem pismu zahvaljuje papežu za skrb, ki jo namenja duhovnikom internirancem iz njegove nadškofije, razsejanim po Italiji. V vatikanskem gradivu zasledimo kar nekaj pisem, ki predstavijo njihov težak položaj. Število duhovnikov se giblje med 41 (septembra 1915), 51 (26. januarja 1916) in 59 (12. decembra 1917), največja koncentracija pa je bila v škofijah Cremona, Lucca in na Sardiniji. Njihov predstavnik je bil dekan iz Gradišča ob Soči Karel Štakul, ki je že kmalu po internaciji 1. septembra 1915 pisal na Državno tajništvo iz Cremone, v katerem je podrobno opisal aretacijo duhovnikov. Z njo naj bi bili duhovniki »nepravično« preganjeni iz svojih župnij in poslani po različnih italijanskih krajih. Avtor skupaj s še ostalimi 20 podpisanimi duhovniki, ki so se nahajali v Cremoni, prosi svetega očeta, da bi se zavzel za njihovo izpustitev, za njihove pravice, ki izhajajo iz »svetih kanonov«, ter da bi njihovi sorodniki lahko ostali v njihovih župniščih.²⁷ V nekaterih krajih so bili po njegovih besedah lepo sprejeti, drugod pa naj bi bili izpostavljeni tudi brezbriznosti in celo sovražnosti, npr. na Sardiniji, kakor poroča neko pismo iz maja 1917. V tem primeru naj bi pri pomoči internirancem odpovedale tudi katoliške organizacije, zato se je moralna podpora zopet iskala pri papežu Benediktu XV.²⁸

Nadškof Sedej je poskrbel, da je od avstro-ogrske vlade, natančneje od Ministrstva za kult in šolstvo, redno prihajal denar do njegovih duhovnikov. Nikakršnih težav seveda ni bilo s pošiljkami tistim, ki so se zatekli v notranje avstrijsko, torej tudi slovensko ozemlje; bolj kompleksno pa je bilo pri duhovnikih, ki so ostali na lastnih župnijah tistega dela goriške nadškofije, ki je prešel pod italijansko okupacijo, in pri duhovnikih interniranih, razsejanih po različnih koncih Italije. Zanje je pri pošiljanju sredstev Sedej za posrednika prosil dunajskega nuncija, ki je denar prepošiljal na Državno tajništvo Svetega sedeža, od tu pa je znesek romal do odgovornih oseb, ki so poskrbele za to, da so potem vsi duhovniki dobili svoj delež. V primeru okupiranega dela goriške nadškofije sta bila za to odgovorna g. Peternel, kobariški dekan, ter g. Peteani, dekan iz Cormonsa; za internirane duhovnike je bil njihov predstavnik omenjeni g. Štakul. Do konca leta 1916 ni bilo posebnih težav pri pošiljkah, ki so bile običajno zelo redne, približno enkrat na mesec. Za nekaj vpogleda v konkretne številke navajamo pismo, ki ga je 18. oktobra 1916 Sedej poslal dunajskemu nunciju. V njem so navedeni naslednji zneski in naslovniki: 7466,18 kron za Karla Štakula, 1214,79 kron za Giuseppeja Peteanija ter 712,24 kron za Jurija Peternela.²⁹

²⁷ Štakul Gasparriju, Cremona, 1. september 1915, pismo št. 9360, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 490, ff. 40r–42v; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 280–282. Na koncu pisma je poimenski seznam 21 duhovnikov, ki so se nahajali v Cremoni.

²⁸ Paduan Gasparriju, Laconi, 15. september 1917, pismo št. 31739, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 293, ff. 156r–157r.

²⁹ Sedejevo pismo Valfréju, Stična, 18. oktober 1916, št. 1646/1916, prav tam, fasc. 295, f. 12r.

Do zapleta pa je prišlo, ko so z vojaškega poveljstva v pismu vojaškemu škofu Bartolomasiju, 1. januarja 1917, jasno dali vedeti, da avstrijska vlada ne sme več pošiljati denarja svojim »podložnikom« na okupirano področje, ampak da so za materialna sredstva sedaj odgovorne italijanske oblasti. Še več, »nova« oblast naj bi zagotovila isto vsoto, kakor so jo duhovniki prej dobivali z Dunaja.³⁰ Državni tajnik je novico sporočil nadškofu Sedeju. V pismu vojaških oblasti je bilo govora le o okupiranem področju, ne pa tudi o internirancih v Italiji. Čeprav ni povsem opustil možnosti, da bi sredstva lahko npr. prihajala preko kakšne druge države,³¹ je Gasparri vseeno priporočil Sedeju, naj se za enkrat odpove tudi pošiljanju denarja internirancem v Italijo, ker da italijanske oblasti ne vidijo rade, da denar prihaja s strani avstrijske vlade, ter da naj počaka na boljše čase.³² Ker so s strani interniranih duhovnikov prihajale pritožbe, da ne dobijo dovolj materialne podpore,³³ je Sedej poskušal posredovati denarna sredstva preko Španije,³⁴ a je Gasparri zahteval, da se denar nadškofu pošlje nazaj.³⁵ Tako je interniranim duhovnikom ostalo le še upanje, da bo italijanska država dostojno poskrbela za njihovo preživetje.

Decembra 1917, torej kmalu po ponovnem zavzetju Gorice s strani avstro-ogrske vojske, je Štakul v imenu internirancev prosil na Državno tajništvo, če lahko izposluje v pogovorih med Rimom in Dunajem njihovo vrnitev na domače župnije, toliko bolj, ker so morali dosedanja regenti zapustiti območje in so bili verniki zopet v nevarnosti, da ne bi imeli dostopa do verske oskrbe.³⁶ Gasparri je moral žalosten ugotoviti, da to pri najboljših močeh ne bi bilo izvedljivo zaradi trenutnih težkih vojnih okoliščin. Po ponovnem pozivu konec aprila 1918, tokrat s strani goriškega duhovnika in politika Faiduttija,³⁷ je Sveti sedež končno pristal, da se duhovniki goriške nadškofije počasi vrnejo na svoje postojanke.³⁸

3.3 Vprašanje jurisdikcije nad škofijskim ozemljem

Daleč največ arhivskega materiala je pri goriški nadškofiji moč zaslediti v zvezi z zapletenim vprašanjem jurisdikcije nad tistim delom nadškofije, ki se je

³⁰ Bartolomasi italijanskemu vojaškemu poveljstvu, Treviso, 20. december 1916, pismo št. 16107, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 295, ff. 23r–24r; Italijansko vojaško poveljstvo Bartolomasiju, 1. januar 1917, pismo št. 112781, prav tam, f. 25rv.

³¹ Gasparri Valfréju, Vatikan, 18. februar 1917, pismo št. 26757, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 809, fasc. 3, f. 826rv.

³² Gasparri Sedeju, Vatikan, 6. februar 1917, pismo št. 25871, prav tam, ff. 821r–822v.

³³ Štakul Gasparriju, Lucca, 14. maj 1917, pismo št. 34659, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 295/2, ff. 247r–249r.

³⁴ Špansko veleposlaništvo Gasparriju, Rim, 1. junij 1917, pismo št. 23 (34727), prav tam, f. 253rv.

³⁵ Gasparri španskemu veleposlaništvu, Vatikan, 6. junij 1917, pismo št. 34727, prav tam, ff. 255r–256v.

³⁶ Štakul Gasparriju, Lucca, 12. december 1917, pismo št. 60751, prav tam, fasc. 293, ff. 173r–175r; Štakul Gasparriju, Lucca, 29. januar 1918, pismo št. 57261, prav tam, 170r–171r.

³⁷ Faidutti Gasparriju, Dunaj, 27. april 1918, pismo št. 64873, prav tam, f. 183rv.

³⁸ Gasparri Faiduttiju, Vatikan, 31. maj 1918, pismo št. 64873, prav tam, f. 187rv.

znašel pod italijansko okupacijo že kmalu po vstopu Italije v vojno, predvsem za obdobje med majem in decembrom leta 1915. Tudi sam zgodovinar Scottà je tej temi posvetil veliko prostora s prepisanimi vatikanskimi dokumenti. Za kaj je pravzaprav šlo pri tem vprašanju?

Duhovniki in verniki s področja okupiranega dela goriške nadškofije niso mogli več svobodno komunicirati z nadškofom Sedejem, ki pa se je tudi sam kmalu umaknil na sosednjo Kranjsko. Poleg tega se je mnogo župnij zaradi omenjenega interniranja duhovnikov v Italijo izpraznilo. Pojavilo se je torej vprašanje, kdo je sedaj pristojen za duhovno oskrbo prebivalstva, ki je ostalo brez lastnih pastirjev, ter za imenovanje duhovnikov na izpraznjena mesta. Na to tegobo je državnega tajnika Gasparrija že konec maja 1915 opozoril videmski nadškof Rossi in prosil zase posebna pooblastila glede tega vprašanja.³⁹ Sveti sedež je zelo hitro podelil videmskemu nadškofu pooblastila za duhovno oskrbo nad omenjenim teritorijem in prebivalci,⁴⁰ a kmalu se je pokazalo, da stvar presega zgolj duhovno področje in zajema tudi druga vprašanja, med drugim tudi razne spreglede in upravljanje s premoženjem. Rossi je zato prosil za natančnejša navodila pri podeljevanju pooblastil.⁴¹ Sveti sedež mu je začasno podelil pooblastilo glede spregledov,⁴² pri upravljanju s premoženjem pa mu ni nikoli jasno odgovoril, ker se je ravno v tistem trenutku nekaj močno zataknilo. Ko je namreč Gasparri preko nuncija Scapinellija sporočil dunajskim oblastem, da je Sveti sedež podelil pooblastila za jurisdikcijo nad delom goriške škofije videmskemu nadškofu Rossiju,⁴³ je cesarska vlada vehementno odreagirala, obtožujoč Državno tajništvo, da se prej ni posvetovalo z njo in da je storilo nekaj, kar je v nasprotju z veljavno zakonodajo, saj so bili duhovniki po župnijah po veljavni avstrijski zakonodaji tudi državni uslužbenci, kar pa tujci ne morejo biti. Zahtevali so, da se za področja, ki so jih okupirale italijanske sile, imenujejo »domači« vikariji, ki bi imeli pristojnosti škofov za versko oskrbo ter za imenovanje župnikov, administratorjev itd.⁴⁴ Vatikanska diplomacija se je znašla v zelo ne-

³⁹ Rossi Gasparriju, Videm, 29. maj 1915, telegram št. 7049, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, f. 41; Rossi Gasparriju, Videm, 31. maj 1915, pismo št. 7049, prav tam, ff. 44–45; Rossi Gasparriju, Videm, 10. junij 1915, pismo št. 7304, prav tam, ff. 47r–48r; Rossi Gasparriju, Videm, 16. junij 1915, pismo št. 7303, prav tam, ff. 49–50; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 464–470.

⁴⁰ Gasparri Rossiju, Vatikan, 19. junij 1915, pismo št. 7304, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, f. 51rv; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 468.

⁴¹ Rossi Gasparriju, Videm, 26. junij 1915, pismo št. 7651, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, ff. 56r–57v; Rossi Gasparriju, Videm, 26. julij 1915, pismo št. 8394, prav tam, fasc. 489, ff. 17r–18v; Rossi Gasparriju, Videm, 2. avgust 1915, pismo št. 8602, prav tam, 55rv; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 473–475, 482–483, 495–496.

⁴² Gasparri Rossiju, Vatikan, 4. julij 1915, pismo št. 7651, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, ff. 60r–61r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 475–476.

⁴³ Gasparri Scapinelliju, Vatikan, 29. julij 1915, pismo št. 8479, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 489, ff. 32r–34r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 300–302.

⁴⁴ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 5. avgust 1915, telegram št. 8486, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 489, f. 65; Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 10. avgust 1915, pismo št. 3501 (8767), prav tam, ff. 77r–80r; Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 11. avgust

prijetnem položaju in je skušala popraviti, kar se je popraviti dalo. Gasparri je bil od te reakcije dalje v stalnem stiku z dunajsko nunciaturem ter z italijanskim vojaškim škofom Bartolomasijem, videmskemu »neučakanemu« nadškofu, ki je stalno zasipaval Gasparrija z vprašanji glede njegove jurisdikcije, pa je slednji v tej negotovosti odgovarjal zelo redkobesedno.⁴⁵ Najprej je bil Rossi še vedno v igri, da bi – sicer v imenu Svetega sedeža – imenoval župnike na izpraznjene sedeže,⁴⁶ kasneje pa so našli takšno rešitev, ki bi bolj odgovarjala interesom Habsburške monarhije. Obrnili so se na Bartolomasijski z navodilom, naj izpelje ves postopek tako, da bo vse v skladu s habsburško konvencijo, ki tudi med okupacijo zagotavlja *status quo* pri verski oskrbi prebivalstva, se pravi tako, kot je bilo že pred zasedbo ozemlja s strani nasprotne vojske. Tako naj bi vojaški škof v imenu Svetega sedeža imenoval enega ali več vikarjev (ali administratorjev) med najprimernejšimi kandidati domače duhovščine. Ti vikarji bi imeli redno oblast in bi neposredno spadali pod oblast Svetega sedeža. Bližnji škofje naj bi kljub temu še vedno imeli pomembno vlogo zunanjih opazovalcev z nalogo nadzora nad izvajanjem službe vikarjev, ki bi Svetemu sedežu poročali o morebitnih prekrških.⁴⁷ Tudi ta naloga je bila kasneje Rossiju odvzeta in je tako ostal brez vsakršne, tudi postranske funkcije, ter je bila dodeljena samemu vojaškemu škofu.⁴⁸ Sledil je še zadnji »popravek«, ki ga je predlagal nuncij Scapinelli, namreč da naj vikarje imenuje Sveti sedež (Koncilski kongregacija) brez posrednika (vojaškega škofa). Za vikarja, neposredno podrejena Svetemu sedežu, sta bila imenovana že omenjena Peteani, dekan iz Cormonsa, ter Peternel, dekan iz Kobarida.⁴⁹ Iz teh dolgotrajnih pogajanj je lepo razvidno, da so bile želje avstrijske vlade v precejšnji meri izpolnjene in da je bilo na ta način vsaj delno odvzeto orožje tistim iz Habsburške monarhije, ki so v vatikanski politiki videli pristranskost oz. favoriziranje italijanskih političnih in religioznih interesov.

V vatikanskih arhivih je bilo moč najti še nekaj pisem, ki se nanašajo na goriško nadškofijo, med njimi tudi Sedejeva pisma, ki jih je pošiljal dunajskemu nunciju. Naleteli smo tudi na zelo dragocen dokument, namreč na Sedejevo oporoko v slovenskem jeziku, ki jo je napisal tik pred umikom iz Gorice konec

1915, telegram št. 8768, prav tam, fasc. 490, ff. 2r–4r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 302, 304–308, 310–311.

⁴⁵ Gasparri Rossiju, Vatikan, 18. avgust 1915, pismo št. 8774, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 490, ff. 13r–14r; Gasparri Rossiju, Vatikan, 22. avgust 1915, pismo št. 8863, prav tam, ff. 16r–17r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 502, 505.

⁴⁶ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 490, ff. 9r–10v; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 312–313.

⁴⁷ Gasparri Bartolomasiju, Vatikan, 8. september 1915, pismo št. 9360, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 490, ff. 50r–51v; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 316–318.

⁴⁸ Bartolomasi Gasparriju, Treviso, 9. oktober 1915, pismo št. 10367, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 491, ff. 19–20; Gasparri Bartolomasiju, Vatikan, 13. oktober 1915, pismo št. 10367, prav tam, ff. 21r–22r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 312–323.

⁴⁹ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 2. november 1915, pismo št. 11195, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 491, ff. 41r–42v; Gasparri De Laiju, Vatikan, 29. november 1915, pismo št. 11554, prav tam, ff. 48r–54v; De Lai vikarjem, Vatikan, 15. september 1915 (spremenjen datum!), pismo št. 1502 (9360), prav tam, ff. 56r–57r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 323–324.

maja 1915. Ohranjena je v originalu z lastnim škofovskim pečatom. Ko so namreč Italijani zavzeli Gorico leta 1916, so v nadškofijski palači med mnogimi shranjenimi dokumenti našli tudi njegovo oporoko, ki so jo poslali v Vatikan. Tukaj iz nje navajamo nekaj Sedejevih stavkov:

»V imenu Presvete Trojice, Boga Očeta, Sina in Sv. Duha. Amen. Nji bodi čast in hvala za vse milosti in dobrote, ki sem jih prejel v teku svojega življenja, posebno pa za izredno milost duhovniškega poklica in škofovskega dostojanstva [...]. H koncu se prav iskreno zahvaljujem preč. duhovščini in vernikom za skazano mi ljubezen in pomoč v moji težki škofovski službi, proseč jih odpuščanja, ako sem koga nehote razžalil ter jim pošiljam zadnji nadpastirski blagoslov priporočevaje jim gorečnost in stanovitnost v sv. veri, zvestobo in vdanost do sv. Očeta, Cesarja in mojega naslednika na prestolu nadškofijskem ter slednjič edinost in slogo med obema narodnostima zoper skupnega sovražnika«. ⁵⁰

Celotno besedilo je prepisano v prilogi.

3.4 Tržaško-koprski škof Andrej Karlin (1910–1919)

Pri brskanju po vatikanskem gradivu ni bilo moč najti veliko o dogajanju v tržaško-koprski škofiji in o delovanju njenega pastirja Karlina med »veliko vojno«. Kot zanimivost lahko povemo, da je v arhivu veliko njegovih pisem iz prvih mesecev povojnega obdobja, torej od leta 1918 do 1919, naslovljenih na papeža oz. Sveti sedež, poleg seveda bogate korespondence z lokalnimi civilnimi oblastmi. ⁵¹ Scottà ugotavlja, da je doprinos nekaterih škofov s področja Benečije in avstrijskega dela monarhije za obdobje prve svetovne vojne zanemarljiv (*»in-significante«*), v ta seznam pa je med drugimi (Brixen, Adria - Rovigo) uvrstil tudi tržaško-koprskega škofa.

Eno od Karlinovih pisem kaže na veliko mero pazljivega ravnanja in strahu, da ne bi s pisanjem po nepotrebnem preveč obremenjeval Svetega sedeža. Takole zapiše na začetku: »Če si dovolim v teh izredno kritičnih trenutkih obrniti se na Vašo Eminenco s privatnim pismom, se tisočkrat opravičujem, zavedajoč se, da je Vaša Eminenca zelo zasedena, posebno v zadnjih mesecih vojne, ki divja po Evropi. A skrb zaradi mojih okoliščin je narekovala potrebo po njem.« ⁵²

⁵⁰ Sedejeva oporoka, Gorica, 29. maj 1915, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 309, ff. 202r–203v.

⁵¹ A. SCOTTÀ, *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede 1918-1922*, Trieste 1994, str. 183–254.

⁵² Orig.: »Se mi azzardo in questi tempi straordinariamente critici rivolgermi a Vostra Eminenza con una lettera privata, domando mille scuse, sapendo bene quanto occupata si trovi Vostra Eminenza particolarmente negli ultimi mesi della conflagrazione europea. Le premure delle mie condizioni me la impongono« (Karlin Gasparriju, Trst, 30. marec 1917, pismo št. 30651, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 119, f. 138).

Redka izmenjava škofovih pisem z osrednjim cerkvenim vodstvom v Rimu⁵³ je zaznamovana npr. z zadevami, ki se tičejo cerkvene discipline. Tako je npr. decembra 1916 preko apostolskega nuncija na Dunaju Karlin poslal prošnjo v Vatikan, da bi lahko ponovno obhajal božično vigilio v večernih urah, s postom od poldneva naprej. Prošnji je bilo ugodeno.⁵⁴ Najzanimivejše pismo, ki ga naslovi na Državno tajništvo, pa je iz marca 1917, ko kardinala Gasparrija, državnega tajnika, vprašuje po nasvetu, kako ravnati s številnimi prošnjami družin, ki bi rade imele novice o sinovih vojaki, ki so ostali v Italiji. Pravi, da se je pred časom razvila lepa mreža informacij preko dunajske nunciature, da pa so zadnje mesece odsvetovali tovrstno delo zaradi prevelikega števila pisem, ki bi lahko sprožila kakšen sum pri avstrijskih civilnih oblasteh. Količina se je zato zmanjšala, z novim nuncijem pa spet povečala. Škof pravi, da zaradi tega nikoli ni imel težav z oblastjo. Sprašuje državnega tajnika, kako naj dela v prihodnje. V drugem delu pisma se Karlin dotakne tridentinskega škofa Endricija, ki je bil konfiniran v Heiligen Kreuz zaradi domnevno premalo zveste drže do cesarja. Pravi, da so ljudje s tega konca začeli primerjati oba škofa in dejali, da je Endrici bolj rimski, bolj cerkven, Karlin pa bolj vladni in avstrijski. Škof dokazuje, da je bil vedno trdno povezan z rimsko kurijo, da se je pred vojno prišel vsako leto v Rim poklonit papežu. Predlaga, da bi se govoricam lahko zoperstavili s tem, da bi bil tržaški škof obravnavan podobno kot tisti iz Trenta, namreč, da bi dobil naslov »domači prelat« (*prelato domestico*), »pomočnik prestola« (*assistente al trono*) in »rimski sodelavec« (*comite romano*). Zaveda se, da ni naslov tisti, ki daje zagotovilo dobrega škofa, a glede na posebne in težke okoliščine, v katerih se nahaja, ne vidi za sedaj druge rešitve. Na koncu se opravičuje, da se na Sveti sedež obrača s tako »banalno« prošnjo, ki pa v teh posebnih trenutkih le ni tako brezpredmetna.⁵⁵ Gasparri odgovarja tako, da pošlje papeževu lastnoročno pismo, v katerem papež potrjuje škofovo zvestobo in dobroto do Petrovega naslednika (torej brez novih naslovov). Glede korespondence sorodnikov pa je zahteval izključitev privatne pošte in priporočil po papeževem zgledu, da se prenašajo izključno novice domače vrste, ki imajo namen pomiriti vznemirjene družine, ter da ta korespondenca ne vključuje nič takega, kar bi kompromitiralo interpretacijo.⁵⁶

Zanimivo poglavje o Trstu in okolici je povezano z letalskimi napadi in bombardiranjem. Kmalu po vstopu Italije v vojno smo priča številnim bom-

⁵³ »Non si hanno lettere informative inviate alla S. Sede sulla situazione locale durante la guerra, se non per ricordare che il vescovo si è prodigato per agevolare la corrispondenza tra gli italiani di Trieste e quelli del Regno d'Italia« (A. SCOTTA, *I territori del confine orientale*, str. 165–166).

⁵⁴ Valfré Gasparriju, Dunaj, 13. december 1916, telegram št. 23694, v: S.RR.SSS, AA.EE.SS, Austria-Ungheria, pos. 1132, fasc. 477, f. 17; Gasparri Valfréju, Vatikan, 14. december 1916, telegram št. 23496, prav tam, f. 18.

⁵⁵ Karlin Gasparriju, Trst, 30. marec 1917, pismo št. 30651, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 119, ff. 138–139.

⁵⁶ Gasparri Karlinu, Vatikan, 1. maj 1917, pismo št. 30651, prav tam, f. 141rv.

bardiranjem tako s strani avstro-ogrskih kakor tudi italijanskih zračnih sil. Po prvem bombardiranju Ancone 24. maja 1915 se je Sveti sedež obrnil na avstro-ogrsko vlado na Dunaju s prošnjo, naj njihove oblasti vodijo vojno v skladu s humanitarnimi načeli in mednarodnimi predpisi, s spoštovanjem spomenikov in svetih krajev.⁵⁷ V dokumentih vatikanskih arhivov zasledimo ogromno informacij o bombardiranju še drugih znanih krajev, kot so npr. Padova, Benetke, Gorica in tudi Trst. In ravno Trst je imel tukaj posebno vlogo. O samem bombardiranju Trsta s strani italijanske vojske imamo kar nekaj pričevanj, prvo naj bi segalo že v poletje 1915, ko sta poleg cesarskega pristaniškega mesta škodo utrpela tudi Miramare in Devin.⁵⁸ Drugo dokumentirano bombardiranje Trsta (tokrat skupaj z Muggio in Piranom) je datirano 24. oktobra 1915, pri tem naj bi bile ubite tri osebe, mnogi pa so bili ranjeni.⁵⁹ Potem ko naj bi sam avstrijski cesar neformalno obljubil papežu, da se bo njegova vojska vzdržala bombardiranja italijanskih »odprtih mest«⁶⁰, naj bi ravno italijansko večkratno bombardiranje Trsta odvezalo cesarja od te privatne obljube.⁶¹ Najbolj znano bombardiranje mesta pa naj bi se pripetilo 20. aprila 1916, na sam veliki četrtek. Pri tem je potrebno izpostaviti »zmedo« v komunikaciji med Državnim tajništvom, dunajskima nuncijema in tržaškim škofom Karlinom. Dan po napadu je namreč dunajski pronuncij Raffaele Scapinelli obvestil Državno tajništvo o dogodku, ob katerem naj bi italijanska letala odvrгла na mesto 25 bomb, pri tem pa naj bi izgubilo življenje devet civilistov, med njimi pet otrok. Obenem naj bi bil uničen salezijanski samostan, v bližnji cerkvi pri bogoslužju pa naj bi se v tistem trenutku nahajalo 400 otrok. S tem napadom naj bi, po pronuncijevih besedah, italijanska stran izgubila pravico pri zahtevi, da se v prihodnje ne bi napadala italijanska mesta.⁶² Dvoje stvari se nam pri tem napadu zdi nenavadnih: po eni strani preseneča dejstvo, da v arhivih nismo uspeli zaslediti nobenega škofovega obvestila o tem napadu, po drugi strani pa je še bolj nenavaden telegram državnega tajnika Pietra Gasparrija dve leti kasneje, z dne 13. aprila 1918, kjer drugega dunajskega nuncija Valfré di Bonza (na Dunaj je prišel konec oktobra 1916) sprašuje, če je bil Trst res bombardiran na veliki četrtek leta 1916 in da naj se v zvezi s tem obrne na tržaškega škofa Karlina.⁶³ Da nuncij Valfré o tem nič

⁵⁷ A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 325.

⁵⁸ Prav tam, str. 329.

⁵⁹ Prav tam, str. 335.

⁶⁰ Odprto mesto je mesto, ki ga vojskujoče se strani po sporazumu ne uničujejo oz. bombardirajo. Ta status je ponavadi namenjen krajem s posebno zgodovinsko vrednostjo ali pa tistim, kjer je prisotno visoko število civilnega prebivalstva.

⁶¹ Valfré Gasparriju, Dunaj, 15. marec 1917, telegram št. 28227, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 309, f. 38r; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 359.

⁶² Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 21. april 1916, telegram št. 15882, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 308, f. 61r; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 344.

⁶³ Gasparri Valfréju, Vatikan, 13. april 1918, telegram št. 60930, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 310, f. 57rv; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 373.

ni vedel, je razumljivo, manj pa to velja za Gasparrija, vsaj po dokumentaciji sodeč. Možno je sicer, da Gasparri omenjenega telegrama ni dobil, glede na to, da ga je nuncij kmalu zatem vprašal, ali je dobil cifro.⁶⁴ Kakorkoli že, Valfré je sledil navodilom in se obrnil na škofa Karlina, ki mu je odgovoril približno tako, kakor je o tem poročal že pronuncij Scapinelli dan po napadu.⁶⁵ Karlin je ob podrobnem opisu bombardiranja uporabil celo izraz »*ecatombe*« (masovni pokol), ki naj bi se izvedel nad ubogimi otroci v župniji Servola v predmestju Trsta, poleg tega naj bi padlo še več bomb v najbolj revnem predelu mesta.⁶⁶ Veliko poudarka pri opisu je bilo na materialni škodi, tako da se je nunciju zdelo prav nenavadno, da škof po eni strani govori o masovnem pokolu otrok, potem pa se osredotoči le na kraje in predmete, ki so bili poškodovani oz. uničeni.⁶⁷

Ne poznamo razlogov, zakaj o tem dramatičnem dogodku, kakor ga sam poimenuje, škof ni obvestil vatikanskih oblasti že leta 1916, temveč le na podlagi vprašanja samega apostolskega nuncija. Podobno je škof molčal tudi v drugih naštetih primerih, npr. ob pogajanjih med avstrijsko in italijansko stranjo o statusu Trsta pri odprtih mestih, a bolj verjetno je, da o tem sam ni mogel vedeti veliko. Pri omenjenih pogajanjih je imel Sveti sedež nenadomestljivo vlogo. Po omenjenem obisku nuncija Scapinellija pri avstrijskih oblasteh je državni tajnik navezal stik tudi z italijansko stranjo, da bi se tudi oni vzdržali zračnih napadov na »odprta mesta«. Italija je predstavila svoj predlog že v prvi polovici leta 1916, v katerega pa ni uvrstila Trsta, zaradi česar so avstrijske oblasti gladko zavrnilo italijansko ponudbo.⁶⁸ Sveti sedež je obljubil Dunaju, da bo skušal italijansko stran prepričati o vključitvi Trsta v seznam »prepovedanih« mest, a je avstrijska stran, posebej po vnovičnem bombardiranju Trsta marca 1917,⁶⁹ to ponudbo zavrnila.⁷⁰ Benedikt XV. torej s paktom o nenapadanju odprtih mest ni uspel.

Škof Karlin, v nasprotju z italijanskimi škofi, ki so redno obveščali Sveti sedež o bombardiranju njihovih mest (Benetke, Padova), torej o tem Vatikanu skoraj ni obveščal, o tej stvari je spregovoril le na pobudo dunajskega nuncija. Možno je seveda tudi, da njegova morebitna pisma zaradi vojnega dogajanja v Rim niso prispela. Glede posledic vojne na tržaškem področju pa je Karlin v enem pismu državnemu tajniku v kratkem povzetku opisal dogajanje »za-

⁶⁴ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 26. april 1916, telegram št. 15950, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 91, f. 96.

⁶⁵ Valfré Karlinu, Dunaj, 23. april 1918, pismo št. 7022, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 809, fasc. 1, f. 72r.

⁶⁶ Karlin Valfréju, Trst, 27. april 1918, pismo št. 7248, prav tam, f. 70rv.

⁶⁷ Valfré Gasparriju, Dunaj, 2. maj 1918, pismo št. 7317 (63597), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 310, f. 58rv; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 374.

⁶⁸ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 28. marec 1916, telegram št. 14699, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 308, f. 53; Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 14. april 1916, pismo št. 15681, prav tam, f. 59; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 342–343.

⁶⁹ Valfré Gasparriju, Dunaj, 15. marec 1917, telegram št. 28227, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 309, f. 38; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 359.

⁷⁰ Valfré Gasparriju, Dunaj, 15. maj 1917, pismo št. 1394 (34672), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 309, ff. 49r–50v; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 361–363.

dnjih treh let« med vojno, izpostavljajoč pomanjkanje osnovnih stvari, hrup topov in letal ter lastno udejstvovanje pri pomoči prizadetim.⁷¹

V arhivu je shranjenih veliko pisem, naslovljenih na dunajske oblasti, kjer Sveti sedež obžaluje bombardiranje pomembnih italijanskih mest, veliko manj pa je takih, kjer je govora o italijanskem bombardiranju avstro-ogrskih mest. To ni ostalo neopaženo pri avstrijski vladi, ki je v tem videla pristransko vlogo Svetega sedeža.⁷² Gasparri je dunajskemu nunciju mirno odgovoril, da se Sveti sedež obrača na civilne oblasti na podlagi poročil, ki jih prejme s strani škofov, ter spodbudil, naj tudi škofje s tega področja pošljejo poročila o škodi, ki so jo povzročili bombni napadi.⁷³

4 LAVANTINSKI ŠKOF MIHAEL NAPOTNIK (1889–1922)

Bore malo podatkov o dopisovanju škofov s Svetim sedežem nam je uspelo najti za dolgoletnega lavantinskega škofa Mihaela Napotnika, pa še ti so povečini bolj »administrativnega« značaja. Kakšnega pisma, ki bi bilo naslovljeno neposredno na papeža, nismo zasledili, so pa bila mnoga od njih namenjena Državnemu tajništvu oz. različnim kongregacijam in so bila poslana seveda preko dunajske nunciature.⁷⁴ Za leto 1915 zasledimo nekaj škofovih pisem, v katerih pošilja na Sveti sedež podatke in prošnje, ki zadevajo nekatere redovne skupnosti oz. verska združenja.⁷⁵ Leta 1916 je Napotnik npr. dunajskemu nunciju poslal šematizem lastne škofije,⁷⁶ leto kasneje pa je v delovanje škofije posegel sam cesar Karel I., ko je papežu predlagal za mesto dekana stolnega kapitlja Martina Matka. Prav lepo je bilo videti v arhivu Državnega tajništva originalno pismo s cesarjevim podpisom.⁷⁷ Omenimo lahko še en zapis s konca vojne (november 1918), kjer je neznani avtor v pismu dunajskemu nunciju škofa Napotnika obtožil nespoštljivega odnosa do duhovnikov. Po pričevanju sodeč naj bi med drugim škof kljub dejstvu, da je bilo veliko duhovnikov med vojno zaprtih, izjavil, da so bili le-ti premalo preganjani.⁷⁸

⁷¹ »Ogni giorno la gente indebolita per mancanza di nutrimenti, ascoltando di giorno e di notte il rombo dei cannoni, sentendo tante volte il rumore degli aeroplani, a tutto questo poi il governo della diocesi poliglotta anche in tempi normali difficile, il sollevare, consolare, aiutare, sussidiare, raccomandare alle autorità la gente, ed a tutto ciò essere malinteso anzi calunniato e disprezzato, quello che succedeva tante volte nei passati ultimi tre anni. Eminenza si figuri, che impressione elevata mi doveva fare e difatti mi fece la paterna lettera di Sua Santità« (A. SCOTTA, *I territori del confine orientale*, str. 166–167).

⁷² Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 2. maj 1916, telegram št. 16134, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 308, f. 62.

⁷³ Gasparri Scapinelliju, Vatikan, 3. maj 1916, telegram št. 16181, prav tam, f. 63.

⁷⁴ Napotnik Scapinelliju, Maribor, 3. december 1914, pismo št. 6222, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 759, fasc. 1, f. 33rv.

⁷⁵ Napotnik Scapinelliju, Maribor, 1. junij 1915, pismo št. 2890, prav tam, f. 161; Napotnik Scapinelliju, Maribor, 10. september 1915, pismo št. 5008, prav tam, f. 285.

⁷⁶ Napotnik Scapinelliju, Maribor, 7. april 1916, pismo št. 4653, prav tam, vol. 773, fasc. 3, f. 211.

⁷⁷ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Austria-Ungheria*, pos. 1166, fasc. 483, f. 7.

⁷⁸ Neznani avtor Valfré-ju, Križan pri Trnjevu, 4. november 1918, pismo brez št., v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 803, fasc. 8, ff. 504r–505v.

Več zanimivih podatkov o delovanju lavantinskega škofa v zadnjih mesecih prve svetovne vojne je bilo moč najti v enem od člankov Franceta M. Dolinarja, ki kažejo tudi na škofovo osebnost. 4. avgusta 1918 so avstrijski škofje objavili domoljubno pastirsko pismo, v katerem so spodbudili vernike, da bi do konca ostali zvesti »katoliški« Avstriji. Napotnik je naročil, naj se po vseh cerkvah v škofiji to pismo prebere, medtem ko je Jeglič v Ljubljani pismo sicer objavil, a je prepovedal njegovo branje po cerkvah.⁷⁹ Tudi po razglasitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je Napotnik kazal na svojo zvestobo cesarju. Škofje s področja nove državne tvorbe so se srečali na škofovski letni konferenci konec novembra 1918, Napotnik pa se je zaradi nejasne politične situacije ni hotel udeležiti, rekoč, da je potrebno počakati na mirovno konferenco.⁸⁰

O delovanju škofa Napotnika torej v vatikanskih arhivih ni bilo mogoče najti veliko podatkov, še manj pa o razvoju vojnih dogodkov in življenju na področju njegove škofije.

5 LJUBLJANSKI ŠKOF ANTON BONAVENTURA JEGLIČ (1898–1930)

Anton Bonaventura Jeglič ni ravno pogosto pisal osrednjim cerkvenim ustanovam, prav nič nismo zasledili npr. zapisov o posledicah vojne. V prvi polovici vojne vihre lahko omenimo najprej zanimivo škofovo pismo nunciju, v katerem Sveti sedež prosi za dovoljenje, da bi v noči med 16. in 17. avgustom 1915 na Brezjah, kjer bodo ljudje molili za srečen in skorajšnji konec spopadov, lahko obhajali tudi sveto mašo.⁸¹ Brez posebnega dovoljenja iz Rima to ne bi bilo izvedljivo. Odgovora nam v Vatikanu ni uspelo najti.

Omembe vredno je škofovo pismo podpore papežu v njegovem prizadevanju za mir, sestavljeno januarja 1916. V njem Jeglič najprej potoži, da mu je onemogočena možnost, da bi se srečal z njim, potem pa mu izkaže svojo vdanost ter mu zaželi, da bi se čim prej uresničila papeževa želja po trajnem miru ter da bi se hitro rešilo tudi t. i. »rimsko vprašanje«,⁸² ki se je odprlo z vključitvijo Rima v italijansko državo leta 1870 ter se potem dokončno rešilo leta 1929 z Lateranskim sporazumom. V odgovoru je državni tajnik Gasparri podčrtal ljubezen škofa in njegovih vernikov do Petrovega naslednika.⁸³

Sledi nekaj bolj »tehničnih« pisem, ki zadevajo cerkveno disciplino: prošnja za posvečenje duhovnikov na datum, ki je drugačen od zastavljenega; pro-

⁷⁹ F. M. DOLINAR, *Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju*, v: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, D. Nečak (ur.), Ljubljana 2004, str. 403.

⁸⁰ Prav tam, str. 404–405.

⁸¹ Jeglič Scapinelliju, Ljubljana, 30. julij 1915, pismo št. 2980, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 772, fasc. 2, f. 717.

⁸² Jeglič Benediktu XV., Ljubljana, 12. januar 1916, pismo št. 139 (13614), v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 73, f. 183rv.

⁸³ Gasparri Jegliču, Vatikan, 6. februar 1916, pismo št. 13614, prav tam, f. 184rv.

šnja, da se neko redovnico zaradi psihičnih težav lahko odpelje v bolnico za duševne bolezni itd.

Smo pa v vatikanskih arhivih našli zelo bogato in obširno gradivo o političnih obtožbah na račun ljubljanskega škofa, ki so se vlekly skozi dobršni del leta 1918. Tukaj je zanimivo slediti razvoju dogodkov in kako je papež skozi čas – na bolje – spremenil mnenje o Jegliču. O tem je pred nekaj leti zanimiv članek že napisal zgodovinar in aktualni direktor avstrijskega zgodovinskega inštituta v Rimu Andreas Gottsmann.⁸⁴ V naslednjih vrsticah bomo na kratko prikazali omenjeni zaplet.

Januarja leta 1918 so prišle vatikanski diplomaciji na ušesa obtožbe na račun domnevnega protidržavnega ravnanja ljubljanskega škofa. Nekateri so interpretirali njegovo udejstvovanje v luči majske deklaracije iz maja 1917 kot razvoj v smeri oddaljevanja od habsburške monarhije. Celotno politično ozadje je svetemu očetu opisal dunajski nuncij Valfré di Bonzo v začetku januarja 1918.⁸⁵ Papež je bil nad Jegličevim domnevnim ravnanjem zelo razočaran in je skoraj že zahteval od apostolskega nuncija, naj škofa ostro opomni in ga odvrne od vsake javne politične manifestacije.⁸⁶ V javnost je celo prišla novica, da je Vatikan sprožil cerkveni postopek proti Jegliču,⁸⁷ a je bilo to s strani dunajske nunciature hitro demantirano. V ozadju te lažne informacije naj bi bil duhovnik, kanonik Evgen Lampe, kranjski deželni podglavar, ki se je medtem oglasil pri nunciju in obtožil Jegliča določenih potez pri političnem udejstvovanju.⁸⁸ Obtožbe proti škofu je skupaj še z dvema somišljenikoma, Janezom Pibrom in Vladimirjem Peganom, kasneje formuliral tudi v pisni obliki v latinskem jeziku.⁸⁹

V naslednjih mesecih se je stvar vse bolj razjasnjevala in pokazalo se je, da je v ozadju obtožb razkol v Slovenski ljudski stranki med kranjskim deželnim glavarjem Šušteršičem na eni in Krekom ter Korošcem na drugi strani. Jeglič je v dolgih pismih, ki jih je napisal na nuncijsko prošnjo,⁹⁰ razložil politično ozadje Ljudske stranke, kako je sčasoma Šušteršič izgubil avtoriteto pri ljudeh

⁸⁴ A. GOTTMANN, *Parteipolitik und katholische Kirche in der Donaumonarchie. Das politische Engagement des Anton B. Jeglič und die Diplomatie des Hl. Stuhls*, v: *Römische Historische Mitteilungen* 51 (2009), str. 317–336.

⁸⁵ Valfré Gasparriju, Dunaj, 6. januar 1918, pismo št. 4004 (53171), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Austria-Ungheria*, pos. 1263, fasc. 509, ff. 59r–60r.

⁸⁶ Gasparri Valfréju, Vatikan, 16. januar 1918, pismo št. 53171, prav tam, ff. 61r–62r.

⁸⁷ Gasparri Valfréju, Vatikan, 27. april 1918, telegram št. 156 (60983), prav tam, f. 64.

⁸⁸ Valfré Gasparriju, Dunaj, 13. maj 1918, pismo št. 7576 (65686), prav tam, ff. 65r–66r.

⁸⁹ Lampe Valfréju, Ljubljana, 22. julij 1918, pismo št. 82811, prav tam, ff. 86r–87v; Piber Valfréju, Gorje, 16. julij 1918, pismo št. 82811, prav tam, ff. 88r–89r. Peganovega pisma z dne 12. junija 1918 nam ni uspelo najti, je pa iz Jegličevega »obrambnega« pisma iz meseca avgusta 1918 razvidna njegova vsebina (Jeglič Valfréju, Ljubljana, 4. avgust 1918, pismo št. 82811, prav tam, ff. 79r–85r).

⁹⁰ Jeglič Benediktu XV., Ljubljana, 9. maj 1918, pismo št. 65686, prav tam, ff. 67r–73r (pismo je objavljeno tudi v omenjenem Gottsmannovem članku: A. GOTTMANN, *Parteipolitik und katholische Kirche*, 329–335); Jeglič Valfréju, Dunaj, 30. julij 1918, pismo št. 82811, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Austria-Ungheria*, pos. 1263, fasc. 509, ff. 59r–60r; Jeglič Valfréju, Ljubljana, 4. avgust 1918, pismo št. 82811, prav tam, ff. 79r–85r.

in kako se je hotel sedaj maščevati z ustanovitvijo nove katoliške stranke. Kot pastir se je škof temu uprl in se zavzel za nadaljevanje poti Ljudske stranke, saj je pri njej videl najboljšo možnost uveljavljanja katoliških principov. Nuncija je ta obramba prepričala, škofa je celo pohvalil in ga označil za »odličnega premeta« (*ottimo prelato*).⁹¹ Tudi papež in državni tajnik Gasparri sta bila zadovoljna z Jegličevim zapisom⁹² in oktobra 1918 sta zadevo označila kot *ad acta*.⁹³ Tu je vredno pripomniti, da je v Jegličev bran stopil tudi nadškof Sedej, ki je nunciju položil na srce, naj ne verjame vsem možnim govoricam in naj o tem povpraša samega škofa Jegliča.⁹⁴ Zanimiv je tudi opis Jegličevega delovanja s strani apostolskega nuncija v Beogradu Ermenegilda Pellegrinettija iz leta 1922, ki ga je kljub njegovi domnevni »preveč« nacionalni drži zelo pohvalil.⁹⁵

6 KRŠKI ŠKOF ADAM HEFTER (1914–1939)

Podobno kot za lavantinsko škofijo je bilo tudi za krško med vojnim dogajanjem v vatikanskem gradivu moč najti le izredno malo dokumentacije. Nekaj dokumentov se nanaša na škofovsko imenovanje Adama Hefterja ob začetku vojne in na dotične posebne pravice salzburškega nadškofa.⁹⁶ Ob vstopu Italije v vojno maja 1915 je mnogo škofov zaprosilo papeža za posebna pooblastila na področju cerkvene discipline, predvsem spreglede (dispenze) pri duhovniškem posvečenju in sklepanju cerkvenega zakona. Krški škof je med prvimi zaprosil za vsa možna pooblastila *tempore belli*.⁹⁷

Več gradiva najdemo iz obdobja takoj po koncu vojne v povezavi z »bojem za severno mejo«. Januarja 1919 škof Hefter piše dunajskemu nunciju Valfré di Bonzu, kako se je na območju njegove škofije vnela huda borba med nemško (*Kärntner Volkswehr*) ter jugoslovansko vojsko. Pri prodiranju nemške vojske so bili mnogi duhovniki s področja, ki je bilo prej v rokah jugoslovanske vojske, prisiljeni zapustiti svoje župnije in najti zatočišče drugod. Mnoga župnijska poslopja naj bi že zavzeli nemški vojaki. Škof prosi nuncija, naj stori, kar je v njegovi moči, da bi se izgnani duhovniki lahko vrnili na svoja mesta.⁹⁸ Nadalje imamo zanimivo korespondenco med vojnim ministrstvom Nemške Avstrije

⁹¹ Valfré Gasparriju, Dunaj, 13. maj 1918, pismo št. 7576 (65686), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Austria-Ungheria*, pos. 1263, fasc. 509, f. 66r.

⁹² Gasparri Valfréju, 30. junij 1918, pismo št. 65686, prav tam, f. 74.

⁹³ Gasparri Valfréju, 1. oktober 1918, pismo št. 82811, prav tam, f. 90rv.

⁹⁴ Sedej Valfréju, Gorica, 5. april 1918, pismo št. 6582, ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 796, fasc. 2, ff. 116r–117r. Prim. Pogačnik Valfréju, Dunaj, 29. april 1918, pismo št. 7256, prav tam, ff. 97r–98r.

⁹⁵ Prim. ocena Pellegrinettija o Jegliču leta 1922: »Dotato di energia, di spirito di organizzazione, di pietà profonda, di sentita devozione alla S. Sede, si può considerare attualmente come il migliore o fra i migliori dei Vescovi jugoslavi. Gli rimproverano un nazionalismo qualche volta troppo acceso, che nel 1918 non gli fece scorgere bene i pericoli di certe situazioni e la necessità di migliori cautele e guarentigie per la Chiesa; ma credo che i fatti poi seguiti siano stati una salutare lezione« (Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 7. oktober 1922, pismo št. 333, v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 16, f. 10r).

⁹⁶ ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 762, fasc. 8, ff. 376–395.

⁹⁷ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 22. maj 1915, pismo št. 7298, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 90, f. 140v.

⁹⁸ Hefter Valfréju, Celovec, 23. januar 1919, pismo št. 14088, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 803, fasc. 6, f. 387rv.

(*Deutschösterreichisches Staatsamt für Heerwesen*) ter duhovnikom in politikom Johannesom Hauserjem (1866–1927), predsednikom Krščansko-socialne stranke in sopredsednikom konstitutivne avstrijske skupščine (1919). Slednji vojaškim oblastem pošilja natančen seznam župnij, iz katerih so bili pregnani oz. aretirani duhovniki. Gre za več kot trideset pastirjev, ki so bili odstranjeni z njihovih mest.⁹⁹ Obenem prosi, naj se o tem izvede natančna preiskava ter izrazi zaupanje, da se bo v te kraje povrnil red in mir.¹⁰⁰ Odgovor je bil zelo odrezav: že pred samo preiskavo so bile vojaške oblasti trdno prepričane, da pri vseh naštetih dejanjih naj ne bi šlo za nikakršne antiklerikalne, temveč izključno nacionalne vzgibe.¹⁰¹ V tem smislu naj bi bili duhovniki preganjani zaradi sovražnega ravnanja proti nemškim oz. avstrijskim nacionalnim interesom. V Tajnem vatikanskem arhivu se nahaja še podrobnejši opis aretacije in zasliševanja slovenskih duhovnikov, tako v nemškem jeziku kakor tudi v italijanskem prevodu.¹⁰²

Raziskovali smo še o vojnem dogajanju v poreško-puljski škofiji, kjer je služboval dolgoletni škof Trifone Pederzoli (1913–1941), a razen maloštevilnih informacij sekundarnega pomena (redukcije maš, težave s pošiljkami) nismo uspeli najti nič posebnega. Morda je še najzanimivejši dokument tisti s strani dunajskega pronuncija Scapinellija, ki avgusta 1916 obvešča Državno tajništvo o italijanskem bombnem napadu na poreško starodavno baziliko brez kakršnihkoli vojaških namenov.¹⁰³

7 ZAKLJUČEK

Iz samega korespondenčnega udejstvovanja posameznih škofov s slovenskega ozemlja izvemo bolj malo o posledicah vojne grozote na obravnavanem območju. Veliko več informacij nam je ponujeno s strani italijanskih (beneških) škofov, tudi kar se tiče območja goriške nadškofije. Najpogostejši sogovornik z vatikanskimi oblastmi je bil med obravnavanimi škofi Sedej, kar je glede na bližino fronte goriški nadškofiji logično. Od drugih škofov izvemo izredno malo o samih posledicah vojnega dogajanja, le tu in tam nam ponujajo kakšen sumaričen opis. Razlog gre iskati predvsem pri raznih političnih in vojaških cenzurah. Kljub tem objektivnim oviram se postavlja vprašanje, če bi se tudi v boljših pogojih slovenski pastirji obračali na Rim s takšnim zanosom, kakor so to storili beneški škofje. V povezavi s tem ostaja skrivnostno zamolčanje škofa Karlina glede bombardiranja Trsta leta 1916. Po drugi strani je Napotnik praktično neviden, Jeglič pa prepoznaven predvsem po političnem dogajanju na Slovenskem.

⁹⁹ Celotno pismo s poimenskim seznamom se nahaja v prilogi.

¹⁰⁰ Hauser vojaškim oblastem, Dunaj, 24. februar 1919, pismo brez št., v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 803, fasc. 6, ff. 391r–392v.

¹⁰¹ Vojaške oblasti Hauserju, Dunaj, 11. marec 1919, pismo št. 843, prav tam, f. 419.

¹⁰² Prav tam, ff. 393r–410v.

¹⁰³ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 26. avgust 1916, telegram brez št., v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Italia, pos. 889, fasc. 318, f. 7.

V pismih škofje niso izpostavljali lastnih prepričanj, predvsem kar se tiče njihovega gledanja na vojno dogajanje, uvideli so, da je papež od samega začetka zavzel »nepristransko« držo, molil za mir in skušal biti oče vsem narodom: to se kaže tako v njegovih dokumentih (okrožnicah in mirovni noti 1. avgusta 1917), v skrbi za duhovno oskrbo prebivalstva (kjer je prisluhnil avstrijski vladi), zavze-manju za odprta mesta, kakor tudi pri izmenjavi vojnih ujetnikov ne glede na poreklo, narodno in versko pripadnost. Raziskovanje po vatikanskem gradivu nam ne daje odgovorov na vsa vprašanja, a eno dejstvo se nam vseeno ponuja: če lahko za italijanske (beneške) škofe zatrdimo, da so njihova poročila najboljši vir za poznavanje vojnega dogajanja na njihovem ozemlju in da so s tem obilno doprinesli k aktivnemu angažiranju Benedikta XV., tega ne moremo v isti meri trditi za škofe iz slovenskega prostora. Upamo lahko, da bo v primeru druge svetovne vojne drugače; kaj več nam bo jasno prav kmalu, ko naj bi v Vatikanu odprli obdobje pontifikata Pija XII.

8 POVZETEK

Papež Benedikt XV. je bil zelo dobro obveščen o posledicah opustošenja, ki jih je za seboj pustila prva svetovna vojna. Najdragocenejši vir presenetljivo predstavljajo pisma, ki so jih v Vatikan pošiljali posamezni škofje. To velja predvsem za pastirje iz Benečije, ki so skoraj vsakodnevno poročali o vojnem dogajanju, v veliko manjšem obsegu pa to lahko rečemo za škofe s slovenskega ozemlja. V prvi vrsti gre razlog iskati v politični in vojaški cenzuri, ki se je izvajala nad pismi, kar je razvidno iz arhivskega gradiva, ki je bilo dano na razpolago.

Članek posveča osrednjo pozornost poročanju škofov s slovenskega naselitvenega območja na podlagi pisem, ki so jih pošiljali osrednjim cerkvenim ustanovam v Rim. Kot vir so nam služili vatikanski arhivi, ki so za obdobje prve svetovne vojne dostopni od leta 1985.

Najobsežnejše gradivo zadeva goriško nadškofijo, ki jo je v težkih časih iz Stične vodil Frančišek Borgia Sedej. V ospredju so zanimivi opisi vojnega dogajanja, problem materialne pomoči duhovnikom internirancem ter zapleteno vprašanje jurisdikcije nad okupiranim delom nadškofije. Manj informacij najdemo za ostala območja. Pri tržaško-koprskem škofu Karlinu najzanimivejše gradivo npr. obravnava večkratno bombardiranje Trsta, ki je postalo »jabolko spora« v pogajanjih med italijansko in avstro-ogrsko stranjo. Pri lavantinske-mu škofu Napotniku praktično ni bilo zaslediti informacij o posledicah vojnega dogajanja, podobno lahko rečemo tudi za ljubljanskega škofa Jegliča, pri katerem pa smo naleteli na bogato arhivsko gradivo, ki obsega njegovo »politično« udejstvovanje v letih 1917–1918. Na koncu smo pogledali še na Koroško s krškim škofom Hefterjem na čelu, kjer je bilo moč najti zanimiva pisma glede vojaških

spopadov med nemškimi in jugoslovanskimi enotami v t. i. »boju za severno mejo«.

Prišli smo do zaključka, da na podlagi vatikanskega gradiva iz samega korespondenčnega udejstvovanja škofov s slovenskega ozemlja, z izjemo goriske nadškofije, o posledicah vojnega dogajanja izvemo bolj malo. Eden od pomembnih dejavnikov je bila vsekakor že omenjena cenzura. Če lahko torej za beneške škofo trdimo, da so njihova poročila najboljši vir za poznavanje vojnega dogajanja na njihovem ozemlju, tega ne moremo v isti meri trditi za škofo iz slovenskega prostora.

KLJUČNE BESEDE: *prva svetovna vojna, Benedikt XV. (1914–1922), Frančišek Borgia Sedej (1854–1931), dunajska nunciatura, vatikanski arhivi*

Summary

CONSEQUENCES OF THE FIRST WORLD WAR AS REVEALED THROUGH REPORTS OF BISHOPS FROM SLOVENIAN TERRITORY TO CENTRAL ECCLESIASTICAL INSTITUTIONS IN ROME

Pope Benedict XV was extremely well informed about the consequences of the devastation caused by the First World War. The most precious source for this period is, surprisingly, a collection of letters sent to the Vatican by individual bishops. This is primarily true for pastors from Veneto, who reported almost daily on developments in the war, while, unfortunately, the same cannot be said for the bishops from the Slovenian territory. The primary reason for this can be found in the political and military censorship which letters were subject to and which is evident from the available archival material.

This article focused on the reports of bishops from the Slovenian settlement area, based on letters sent to the central ecclesiastical institutions in Rome. Material from the Vatican archives which has been available since 1995 was used as a source for the period of the First World War.

The most extensive material concerns the Gorizia archdiocese which was in those trying times overseen from Stična by Frančišek Borgia Sedej. The central focus is on the interesting descriptions of the events of the war, the problem of material aid for the priests-internees, and the complicated question of jurisdiction over the occupied part of the archdiocese. For other areas less information can be found. The most interesting material, concerning the Trieste-Koper

Bishop Karlin, discusses, for example, the repeated bombardment of Trieste, which became the »apple of discord« in negotiations between the Italian and Austro-Hungarian side. In the writings of the Lavant Bishop Napotnik there is practically no information concerning the consequences of the war. The same can be said for the Bishop of Ljubljana, A. B. Jeglič, but for whom abundant archival material is available regarding his »political« engagement during the years 1917–1918. Finally, we revised the documents about Carinthia and Adam Hefter, the Bishop of Gurk, in which interesting letters concerning military conflicts between German and Yugoslav units in the so-called »battle for the northern border« can be found.

The conclusion was reached that, based on the Vatican material, we learn very little about the consequences of the First World War from the correspondence of bishops from the Slovenian territory, with the exception of the Gorizia archdiocese. One of the most important factors for this must have been the previously mentioned censorship. If, therefore, we can claim for the bishops from Veneto that their reports are the best source for learning about events of the war on their territory, the same cannot be said to the same extent for bishops from the territory of Slovenia.

KEY WORDS: *First World War, Benedict XV (1914–1922), Frančišek Borgia Sedej (1854–1931), Vienna nunciature, Vatican archives*

PRILOGE

Dokument št. 1: **Sedejevo pismo papežu, Stična, 8. februar 1916, št. 14206 – v: ASV, Segr. Stato, Guerra, rubr. 244, fasc. 91, ff. 69r–70v; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 251–254:**

Sedej se papežu zahvali za njegovo pomoč interniranim duhovnikom, mu prikaže potek vojne na Goriškem in stanje njegove nadškofije, duhovno in materialno škodo, predstavi tudi razloge za svoj umik na Kranjsko, na koncu pa ga prosi za apostolski blagoslov.

Intimis in visceribus commotus sum laetum nuntium accipiens Sanctitatem Vestram providentia charitateque illa, qua complectitur ob immane bellum profugos ac captivos universos, meis quoque Sacerdotibus et laicis in Italia degentibus speciali cura consulere dignatam esse, quo sors eorum misera leniatur.

Consolor me maxime, quod Sacerdotes mei ibidem detenti missarum stipendiis abundanter a Sanctitate Vestra sint provisi, quum ego ob commercium epistolare interceptum nullum eis juvamen adferre valuerim nec Gubernium

Austriacum congruam eisdem e fundo religionis debitam transmittere potuerit usque ad novissimos dies.

Magno quoque gaudio affectus sum, quod Sanctitas Vestra ditionem Archidioecesis meae Goritiensis ab Italis occupatam jurisdictioni Archiepiscopi Utiensis subtraxerit eamque immediate Sedi Apostolicae subjecerit duos Sacerdotes Goritienses tamquam Vicarios foraneos ibidem constituendo.

Quibus operibus humanissimis aequae ac sapientissimis iterum demonstratum est Romanum Pontificem esse verum Patrem omnium fidelium praesertim tribulorum, quamvis Ipse hisce temporibus in necessitatibus ac periculis versetur atque accipiat mala pro bonis.

Nos vero his paterni amoris et singularis curae documentis devicti Te, Beatissime Pater, majori adhuc affectu amamus et amabimus sine intermissione exorantes Deum Optimum Maximum, ut Sanctitatem Tuam servet, vivificet beatamque faciat in terra et non tradat in manus inimicorum.

Officii mei atque honori mihi duxi Sanctitatem Vestram certiore reddere de calamitatibus bello Italico in Archidioecesi Goritensem ingruentibus.

Bello ab Italis Austriacis indicto statim Archidioecesis nostra usque ad flumen Sontium a copiis Italicis occupata est, ita ut dimidia pars Dioecesis cum nonaginta Sacerdotibus mihi abrepta sit. Inter hos quatuor mortui sunt in exilio, reliqui per totam Italiam dispersi sat bene se habere dicuntur.

Postquam per duos menses in urbe Goritia hostium impetum sustinui et negotia urgentiora confeci, per 2 ½ menses ulterius intra limites Archidioeceseos commoratus sum, donec ob vexationes bellicas defectumque victus coactus fuero in vicina Carniola domicilium quaerere. Quum ob continua tormenta bellica cum capitis periculo urbs Goritiensis adiri nequeat nec scholas ibi habere liceat, studia theologica in monasterium Ordinis Cisterciensis in Sittich in Carniola (Krain) transtuli ibique praesenti tempore cum clericis professoribusque Seminarii centralis habito relictis Goritiae nonnullis Sacerdotibus, qui curam spiritualem civium ibi remanentium (circa 9 milia) habent atque negotia Cancellariae archiepiscopalis exsequuntur.

Pauperibus et profugis curam impendunt consilia privatorum cooperantibus et ducibus Sacerdotibus, illis vero, qui a regimine Austriaco in tuguriis seu castris (baracche) collocati sunt, ipsum Gubernium necessaria providet.

Sacerdotes in parte nondum occupata degentes curam animarum ut prius exercent, alii dispersi per provincias Austriae suis sumptibus vivunt solummodo supplementum congruae a Gubernio Austriaco accipientes, pauci tantum in castris vel locis profugorum a Gubernio animarum curati constituti et salario ab eodem donati sunt.

Bello hoc durante celebre Sanctuarium Beatae Mariae Virginis in Monte Sancto prope Goritiam, aliud Beatae Mariae Virginis templum infra Goritiam

nuper laesum est, circa 30 ecclesiae vel destructae vel detrimento affectae sunt, palatium quoque archiepiscopale ignibus in anteriore parte absumptum 200 circiter cives Goritienses tormentis bellicis occisi, alii peste absumpti.

Proh dolor! Damna materialia et moralia a bello causata tanta sunt, ut demum plurium annorum labore et magnis sumptibus resarciri possint. Spes tamen est fore, ut Deo adjuvante res in pristinum restituantur, dummodo sub justo mitique regimine augustissimi Imperatoris nostri catholici, cui toto animo in aeternum adhaerere volumus, pace et auxilio fruamur. Quod faxit Deus!

Ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus commendo me precibus Vestris ac benedictionem apostolicam pro tota Archidioecesi mea infelici supplex exoro sensibus filialis pietatis, reverentiae ac subjectionis permanens Sacntitatis Vestrae devotissimus filius

Franciscus Borgia Sedej
Archiepiscopus Goritiensis

Dokument št. 2: Gasparrijevo pismo De Laiju, tajniku Koncistorialne kongregacije, 29. november 1915, št. 11554 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 491, ff. 48r–54v:

Državni tajnik Gasparri v pismu De Laiju razloži ves potek razrešitve vprašanja cerkvene jurisdikcije nad okupiranimi področji Avstro-Ogrske s strani italijanske vojske. Na začetku je za zasedena območja goriške nadškofije dobil začasna pooblastila videmski nadškof Rossi, kasneje pa sta bila na to mesto s strani Svetega sedeža imenovana dva domača vikarja (vicari foranei).

Il sottoscritto Cardinale Segretario di Stato si pregia di comunicare a Vostra Eminenza quanto segue:

Non appena gli eserciti italiani ebbero occupati alcuni territori dell'Impero Austriaco, il Santo Padre, sollecito anzitutto del bene delle anime, non mancò di prendere, per organo della Sua Segreteria di Stato, quei primi ed improrogabili provvedimenti, i quali erano richiesti dalle circostanze, affinché i fedeli delle anzidette regioni non rimanessero privi delle necessarie cure spirituali. Tali provvedimenti, però, con le relative facoltà concesse ai Vescovi vicini, non avevano, com'è naturale e venne, del resto, espressamente dichiarato, se non carattere puramente provvisorio, non soltanto relativamente alla durata della guerra, ma anche, durante la guerra stessa, sino a nuova disposizione della Santa Sede. Questa, intanto, procurò d'avere più ampie e dettagliate informazioni sulle condizioni locali di quelle regioni per poter prendere con cognizione di causa nuovi provvedimenti più conformi alle ordinarie disposizioni del diritto ed anche a ciò che era stato fatto in altri paesi, con la nomina di Vicari od Amministratori, i quali, scelti tra il clero indigeno, avessero nei territori ad essi assegnati potestà

ordinaria e dipendessero direttamente dalla Santa Sede medesima. Ottenute le desiderate più ampie e precise notizie, Sua Santità si degnò affidare a Mgr. Bartolomasi, Vescovo castrense per le forze militari italiane, l'importante incarico di regolare accuratamente la situazione religiosa delle parrocchie comprese nei menzionati territori, concedendogli a tale effetto tutte le facoltà necessarie ed opportune da esercitarsi anche riguardo ai regolari ivi residenti non ostante qualsiasi privilegio od esenzione.

Il sottoscritto Cardinale, nel comunicare al prefato Vescovo Castrense la riferita sovrana disposizione, gli rimetteva, d'ordine dell'Augusto Pontefice, con dispaccio n. 9360 dell'8 settembre u.s., le seguenti istruzioni trascritte nell'accluso Allegato n. 1.

Secondo tali istruzioni (n. IV) ai Vescovi viciniiori restava affidata la sorveglianza disciplinare sul clero delle terre occupate dall'esercito italiano. Ma in seguito, avendo lo stesso Mgr. Bartolomasi, per insinuazione del Governo italiano, esposto alla Santa Sede come la sorveglianza medesima poteva più utilmente esercitarsi dal Vescovo castrense, il Santo Padre, con dispaccio dello scrivente Cardinale n. 10367 del 13 ottobre p.p., dispose che il prelodato Mgr. Bartolomasi rimanesse, egli solo, incaricato della vigilanza in parola e concedeva, inoltre, al Prelato medesimo la licenza di amministrare in quelle terre, nei casi di necessità, il Sacramento della Cresima.

Intanto, facendo uso delle facoltà conferitegli, lo stesso Vescovo Castrense provvedeva all'amministrazione spirituali dei territori austriaci occupati dagli Italiani nominando i Vicari foranei interinali, enumerati nell'allegato n. 2, "con dipendenza immediata dalla S. Sede e con giurisdizione canonica sopra le parrocchie e chiese, e rispettivamente sopra il reverendo clero delle medesime, nella zona occupata dall'esercito italiano, entro i confini per ciascun Vicariato segnati nello stesso Allegato n. 2.

Ora, però, Mgr. Nunzio Apostolico di Vienna ha esposto confidenzialmente essere opportuno che la Santa Sede nomini direttamente i Vicari in parola escludendo l'intermediario, Mgr. Bartolomasi, perché altrimenti si perderebbe il buon effetto prodotto sul Governo Austriaco dalla menzionata risoluzione adottata dalla Santa Sede medesima, di nominare i detti Vicari da lei dipendenti e potrebbero nascere degli attriti. È, quindi, mente del Santo Padre che cote-sta Sacra Congregazione Concistoriale, allo scopo di evitare tali inconvenienti, emani direttamente e senza alcun accenno alle facoltà a Mgr. Bartolomasi ed agli atti da lui compiuti, i Decreti relativi alle nomine anzidette. Resteranno, naturalmente, immutate le surricordate facoltà del Vescovo Castrense. Vuole, peraltro, Sua Santità che qualsiasi provvedimento pubblico concernente l'amministrazione spirituale dei territori summenzionati sia emanato d'ora in poi direttamente da cotesto Sacro Dicastero. Il sottoscritto Cardinale non mancherà

di tenere informata Vostra Eminenza di quanto si riferirà all'esecuzione di tali venerate disposizioni del Santo Padre. Intanto, prega la stessa Eminenza Vostra di far determinare esattamente ed indicare nel medesimo Decreto di nomina dei Vicari suddetti le facoltà loro concesse. E stima utile, a questo riguardo, di trasmetterLe, in copie qui accluse (Alleg. 3, 4 e 5) due dimande del rev. Enrico Paolazzi ed una del rev. Cesare Lega, ambedue del numero dei Vicari medesimi.

Lo scrivente Cardinale sarà grato a Vostra Eminenza se vorrà fargli conoscere con sollecitudine le decisioni di cotesto Dicastero.

Dokument št. 3: Sedejeva oporoka, 29. maj 1915, z originalnim pečatom – v: ASV, Segr. Stato, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 309, ff. 202r–203v:

Gre za Sedejevo oporoko, ki je bila napisana tik preden je zapustil Gorico leta 1915. Najdena je bila v Vidmu, ko so tja pripeljali številne zaboje iz goriške nadškofije.

V imenu Presvete Trojice, Boga Očeta, Sina in Sv. Duha. Amen. Nji bodi čast in hvala za vse milosti in dobrote, ki sem jih prejel v teku svojega življenja, posebno pa za izredno milost duhovniškega poklica in škofovskega dostojanstva.

Ker ne vem, kdaj me bo Bog poklical iz tega sveta pred svoj sodni prestol, si štejem v dolžnost, da zdaj, ko sem zdrav na duši in telesu in pri polni zavesti, napravim oporoko. V ta namen določim o svojem premoženju to-le:

1. Moje telo naj se pri balzamiranju ne odpre, ampak čim prej po pontifikalnem obredu blagoslovi in pokoplje in sicer v romarski cerkvi na Sv. Gori nad Solkanom, ali pa, ako tam ne bo mogoče, v pokopališni cerkvi sv. Jerneja v Cirknem.
2. V zveličanje svoje uboge duše zapustim šeststo (600 k.) kron za manualne maše, vsaka po tri krone.
3. Poleg tega ustanovim pri župni cerkvi sv. Ane v Cirknem eno peto mašo z leviti (z oficijem in Libero), ki se ima opraviti vsako leto na dan moje smrti. V ta namen volim tisoč kron (1000 k.), ki se ne smejo cerkljanskemu župniku zaračunati v kongruo. Ako bi se to zgodilo, se ima porabiti ta glavnica za manualne sv. maše, vsaka po tri krone v blagor moje duše in umrlih sorodnikov.
4. Moj vesoljni oporočni dedič je knežje-nadškofijsko in Werdenberško semenišče v Gorici.
5. Za izvrševalca svoje poslednje volje imenujem preč. g. Kanclerja Knežje-nadškofijskega ordinariata in mu za njegov trud zapustim 200 k (200 k.). Razume se, da se mu imajo vse postavne diete ali drugačni stroški, ki bi jih imel v tej zadevi, od mojega vesoljnega dediča povrniti.

6. Svetopisemske in jezikoslovne knjige svoje lastne knjižnice, ki je v zadnji sobi proti vrtu, zapustim knjižnici goriškega bogoslovnega semenišča. Vse druge knjige pa mojima nečakoma čč. gg. duhovnikoma Cirilu in Miklavžu Sedeju. Vrh tega zapustim prvemu (Cirilu) državno obveznico z dne 1. julija 1868 št. 855029 za sto gld nom. vred., drugemu (Miklavžu) pa svoj harmonij.
7. Za uboge svoje rojstne vasi v Cirknem zapustim čistih dva tisoč (2000 k.) kron, katerih obresti ima vsako leto med nje razdeliti preč. g. župnik cerkljanski. Ako pa se kedaj ustanovi v Cirknem hiša ali zavod za oskrbovanje ubožnih, pripade takoj cela ta glavnica temu zavodu.
8. Svojemu bratu duhovniku Janezu Sedej zapustim v spomin svoj naprsni križec (brez zlate verige), vdelan z dragimi kamenji, ki mi je bil poklonjen od preč. duhovščine, ko sem bil imenovan za nadškofa, kakor tudi svojo zlato uro. Ako umrje on prej kakor jaz, pripade oboje onemu sinu ranjkega brata Antona Sedej in njegove žene Marjane, ki bo gospodar v moji rojstni hiši v Cirknem.
9. Svojemu bratu Mihaelu Sedej volim eno tisoč kron (1000 k.), ako pa umrje on prej kakor jaz, pripade ta znesek gospodarju moje rojstne hiše, kakor rečeno pod štv. 8 tega testamenta.
10. Svojemu nečaku č. g. Francetu Močnik iz Gorij zapustim vso opravo z vsemi mobilijami, talarji in obleko črne barve, ki se nahajajo v moji spalnici izvzemši dve veliki vstric stoječi omari ter razen vijoličastih talarjev, mozet, pasov in roketov, ki naj ostanejo nasledniku mojemu, ako bodo njemu povšeči. Moji nečakinji Katarini Močnik iz Gorij volim petsto kron (500 k.) in sliko na platno, visečo v salonu poleg nove kapele, predstavljajočo zaroko sv. Katarine z Jezusom s zlatim okvirom (kopija Palme nuove?).
11. Svoji kuharici in kanoniku (Rammardinuno?) volim vsakemu po štiristo (400) kron, vrtnarju, hlapcem in deklam, ki stanujejo v škofijski palači, vsakemu po 200 kr. (dvesto) čistih, proseč jih, da zame molijo.
12. zavarovan sem za slučaj smrti pri Assicurazioni generali, s polico št. 271152 z dne 19. aprila 1902 za desetisoč kron; na dalje pri isti zavarovalnici s polico št. 400001 z dne 10 jan. 1907 za pet tisoč kron in slednjič pri Prvi česki splošni delniški družbi za zavarovanje na življenje, s zavarovalno listino št. 7394 z dne 2. mal. travna 1906 za štirinajst tisoč kron, torej skupno za 29.000 kron.

Vrh tega imam pri goriškem Montu nekaj tisočakov naloženih. Vse pohištvo, ki se nahaja v nadškofijski palači, razen cerkvenih knjig, posod in paramentov, nahajajočih se v kapelah in njih sakristijah, škofovskih insignij (izvemši pod št. 8 imenovani naprsni križec) in portretov goriških nadškofov,

kakor sploh k nadškofijski menzi spadajočih vrednostnih papirjev in dragočnosti, kakor so v predajnem protokolu navedene, nadalje razen knjig ranjkega kardinala in nadškofa Jordana, ki so postavljene v prvih dveh sobah zad za sprememnim salonom, je moja lastina. Ravno tako kočije z nadškofijskim grbom, kuhinjska posoda, mizna oprava in živina v hlevu.

H koncu se prav iskreno zahvaljujem preč. duhovščini in vernikom za skazano mi ljubezen in pomoč v moji težki škofovski službi, proseč jih odpuščanja, ako sem koga nehote razžalil ter jim pošiljam zadnji nadpastirski blagoslov priporočevaje jim gorečnost in stanovitnost v sv. veri, zvestobo in vdanost do sv. Očeta, Cesarja in mojega naslednika na prestolu nadškofijskem ter slednjič edinost in slogu med obema narodnostima zoper skupnega sovražnika.

Ta svoj testament sem spisal lastnoročno, ga podpisal in mu pritisnil svoj pečat.

V Gorici dne 29. maja 1915 (petnajst), Dr. France Borgia Sedej, knez nadškof goriški

Dokument št. 4: **Karlinovo pismo Gasparriju, Trst, 30. marec 1917, št. 30651 – v: ASV, Segr. Stato, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 119, ff. 138–139:**

V prvem delu pisma škof Karlin sprašuje državnega tajnika, kako naj se ravna pri dopisovanju z nunciature glede pisem sorodnikov, ki iščejo informacije o svojih sorodnikih, ki so ostali v Italiji. V drugem delu izrazi željo, da bi mu papež podelil nekatere častne naslove, saj bi s tem dokazal, da je vdan svetemu očetu.

Se mi azzardo in questi tempi straordinariamente critici rivolgermi a Vostra Eminenza con una lettera privata, domando mille scuse, sapendo bene quanto occupata si trovi Vostra Eminenza particolarmente negli ultimi mesi della conflagrazione europea. Le premure delle mie condizioni me la impongono. Ed ora subito in medias res.

Dal principio della guerra con l'Italia si sono trovati ben tosto nella mia cancelleria vescovile rappresentanti di parecchie famiglie per aver delle notizie dei loro cari in Italia. Io da principio ho corrisposto ben volentieri ai loro desideri e così si svolse una corrispondenza bastanza vivace fra la diocesi di Trieste e la Segreteria di Stato nel Vaticano. Dopo alcuni mesi però mi venne notato dalla Nunziatura di Vienna, che vengono spedite da Trieste troppe lettere e che questo modo di agire potrebbe suscitare il sospetto del governo austriaco. Poi ci siamo mitigati per alcuni mesi, ma precisamente da quando si trova a Vienna il nuovo Nunzio la corrispondenza cresce di nuovo da settimana in settimana. Io per dir la verità non sono stato mai seccato dall'autorità governativa o militare in proposito. D'altro canto però non vorrei neppure che nascesse qualche

sospetto né a Vienna, né a Roma. Ed è perciò che prego Vostra Eminenza di darmi benignamente un cenno, come ho da comportarmi, o scegliere fra i più bisognosi o desiderosi delle notizie dall'estero.

Poi vorrei proporre a Vostra Eminenza in tutta la confidenza un'altra cosa. Da quando il Reverendissimo Principe Vescovo di Trento si trova confinato a Heiligen Kreuz presso Vienna la opinione pubblica di questi paesi ha messo in certo contrasto il vescovo di Trieste con quello di Trento, accennando che fosse il monsignor Eudrici più ecclesiastico, più romano, io però più governativo o austriacante. È ben naturale, che sono nate tali allusioni in base alle condizioni presenti della guerra. Ma quanto a me, io sarei dispiacentissimo di esser messo in qualche contrasto cogli altri vescovi, anzi tutto la mia attività vescovile è un argomento ad oculos, di esser stato sempre nelle più strette connessioni colla Curia romana e specialmente colla Santa Sede. Prima della guerra son venuto ogni anno a Roma e rendere omaggio al Santo Padre. In tali dicerie delicate poi mi è assolutamente impossibile di prenderle in pubblica discussione o chiarirle in altra maniera. Ruminando sulla causa son giunto all'idea, la quale in tutta la confidenza vorrei proporre a Vostra Eminenza. Prego però anticipatamente di non giudicarmi male, benché il mio pensiero apparisca ambizioso. Credevo cioè che tutte queste dicerie dovessero sparire subito se constasse che Sua Santità colla medesima benevolenza abbraccia il vescovo di Trento come quello di Trieste. E questo si notificerebbe se Sua Santità si degnasse di nominarmi Prelato domestico, Assistente al Trono e Comite Romano.

Eminenza! Lo so bene, che il titolo non ha il vescovo non punto il buon vescovo. Ma riguardo alle mie condizioni e difficoltà speciali da vescovo Triestino già prima della guerra e specialmente dacché siamo in guerra coll'Italia, son costretto d'interessar Vostra Eminenza acché si degni palesare questa mia domanda al Santo Padre. Mi dispiace assai di molestar Vostra Eminenza con tali cose piuttosto vane nei tempi normali, ma per le mie condizioni di momento verrebbe la nomina assai gradita.

Domando di nuovo scusa di aver importunato con queste righe Vostra Eminenza ...

Dokument št. 5: **Jegličevo pismo Benediktu XV., Ljubljana, 12. januar 1916, št. 139 (13614) – v: ASV, Segr. Stato, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 73, f. 183rv:**

Jeglič obžaluje, da ne more svoje vdanosti papežu izkazati osebno. Svetemu očetu v pismu obljublja svojo bližino in ga podpira v njegovih prizadevanjih za mir. Hkrati izrazi zaupanje, da se hitro reši t. i. »rimsko vprašanje«.

Valde doleo, viam ad Vestram Sanctitatem mihi esse praecusam esse. Licet hanc ob causam homagium Vestrae Sanctitati debitum exhibere personaliter

non possim, spiritu tamen saepius, immo quotidie praeprimis tempore orationis et sanctae Missae, apud Vestram Sanctitatem commorari soleo.

Ego cum clero fidelibus dioecesis Labacensis libenter legimus de conatibus Vestrae Sanctitatis, quibus inter populos, qui bello atrocissimo invicem dilacerant, pax iusta nec non stabiliter perseverans restituatur, atque interim saltem sequelae funestissime pro posse imminuantur.

Omnes nos Dominum, in cuius manibus corda omnium reposita sunt, instantissime deprecamur, ut misertus populorum intentiones Vestrae Sanctitatis, utpote sui Vicarii his in terris, favorabiliter excipiat, pacem quo citius nobis procuret, atque in praeparanda pace efficacem cooperationem Vestrae Sanctitati concedat. Speramus quoque, fore ut Deo dante confusis inimicis conatibusque eorum eversis quaestio romana favorabiliter solvatur.

Pedes Vestrae Sanctitati exosculans benedictionem apostolicam pro me, pro meo clero atque pro meo populo instantissime peto Vestrae Sanctitati obediens Antonius Bonaventura episcopus.

Dokument št. 6: Lampetovo pismo nunciju Valfréju di Bonzo, Ljubljana, 22. julij 1918, št. 82811 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, pos. 1263, fasc. 509, ff. 86r–87v:

Evgen Lampe hoče od Svetega sedeža preklic Jegličevega ukaza pod pokorščino, da preneha sodelovati pri časopisu »Resnica«. V nadaljevanju predstavi svoje delo in okrca Jegličevo politično udejstvovanje, ki gre v smeri neposrednega rušenja avstrijske monarhije, pri tem pa sodeluje tudi z liberalnim taborom.

Humillime infrascriptus Dr. Th. Eugenius Lampe, Canonicus Ecclesiae Cathedralis Labacensis, peto Excellentiam Tuam, ut annulletur sequens mandatum Episcopi Labacensis Dr. Antonii Bonaventurae Jeglič.

Die 28 Ianuarii 1918 accepi a Revmo Domino Episcopo sequentem epistolam:

»Vi oboedientiae debitae Ordinario interdico tibi violationem disciplinae ecclesiasticae quacumque agitatione contra mandata Episcopi. Interdico Tibi actionem verbis aut litteris Labaci vel in Dioecesi, interdico quacumque cooperationem ad folium »Resnica«. Si me falsam viam procedentem putas, adhibeas media Jure Tibi concessa, ut opus meum damnificum inhibeas: quae tibi praesto sunt, si per Nuntiaturam Romae me accuses cum ergumentis de meo opere.«

Die 30 Ianuarii respondi Episcopo, me hanc causam ad Sanctam Sedem deferre debere, quia propter munera mea publica tale mandatum accipere non

possum. Sed usque adhuc nihil feci, quia expectabam, Episcopum ipsum iniuriam mandati sui cognoscere posse. Res autem semper in peius crescunt, et die 2 Junii h.a. accepi novam epistolam, in qua Episcopus scribit:

»Dicas mihi sicut coram Deo, quomodo te habeas versus folia »Resnica« et »Novice«.

Ad defensionem tantum meam et ad vindicanda iura, quae cum officio meo connexa sunt, hanc causam ad Excellentiam Tuam defero. Hoc mandatum iniustum est et ob bonum commune istud implere non possum.

Annunte Episcopo accepi mandatum publicum et a. 1908 electus sum a populo Delegatus stabilis Ducatus Carniolae tamquam mandatarius communitatum agricultorum totius provinciae. A Capitano Provinciae eius Vicarius electus administratio autonoma totius provinciae mihi incubuit.

Disciplinam ecclesiasticam nunquam violavi, e contra semper clerum et populum ad disciplinam servandam hortatus sum. Nunc autem Episcopus Labacensis in gravissimos incidit errores et omni vi in clerum adhibita omnes sacerdotes ad errores suos amplectendos compellere vult, ex quo innumerabiles rixae et iurgia inter sacerdotes oriuntur et totus populus catholicus confunditur.

Actione ad instaurandam Rempublicam independentem Jugoslavica in inita Episcopus Labacensis tamquam heros nationalis omnia fini huic assequendo subordinare vult.

Si talis Respublica formaretur modo legali, mihi quoque gratissima erit, sed methodus ab Episcopo electa perniciosa est, totum populum vehementissimis implicat contentionibus, et passiones hisce turbulentis temporibus iam satis excitatas fervorem incendit.

Primo ordines catholicos confudit eiusque cooperatio cum liberalibus et actio ostilis contra veterem organizationem catholicam quam iniuste accusabat, eam in rebus nationalibus minus strenuam fuisse. Dein totum populum articulis in foliis publicis nomine suo signatis provocat, ut se avertat ab egregio duce catholico Joanne Šušteršič, Capitulo Provinciae, et tamquam Episcopus omnes cogere vult ad amplectendam politicam a Societate parlamentari »Jugoslovanski Klub« Viennae agitatam. In hac societate parlamentari autem viri Ecclesiae adversi, liberales et schismatici, magnam exercent auctoritatem. Ita evenit, ut Partitus sic dictus Episcopalis cum Ecclesiae hostibus contra viros catholicos acerbissime contendat et eos ex vita publica expellere conetur.

Munus enim me cogit, ut populum ad tranquillitatem moneam, eum a falsis prophetis, qui auribus tantum blandiuntur, avertam et ad oboedientiam versus legitimam potestatem adducam.

Episcopus autem, immemor illius Apostoli ad Romanos: Non est potestas nisi a Deo etc. populum foliis suis contra potestatem excitat, praedicans ius autodeterminationis populorum, quod in praxim ad plenam ducit anarchiam.

Nuper in foliis Episcopalibus »Slovenec« et »Domoljub« omnes Communitates (Comuni) provocatae sunt ut oboedientiam Supremae auctoritati Provinciali denegent et contra eius ordinationes repugnent.

Nunquam me Episcopus adducere poterit, ut tali operi me associem.

Collaborare non possum, ut disciplina in officiis mihi subiectis civilibus ita pessum detur, prouti, pro dolor, disciplina ecclesiastica in Dioecesi subversa est.

De quo libellus scribendus esset.

Folia »Novice« et »Resnica« sensu catholico scripta populum in fidelitate ad Dominum Augustissimam Austriacam conservare student, minime iustas causas nationales slovenas negligentes. Ex quo folia Episcopalia hostiliter contra Statum Austriacum et Potestatem Provinciam scribunt, alia folia mihi praesto non sunt, in quibus edicta officialia publicem et administrationem Provinciae ab iniustis defendam insultibus.

Quibus praemissis humillime peto:

Annuletur iniustum mandatum Episcopi

Dr. Eugenius Lampe, canonicus Ecclesiae Cathedralis Labacensis, Delegatus stabilis Ducatus Carniolae, Vicem Gerens Capitani Provinciae, Praeses Imper. Regalis Societatis Carniolicae ad promovendam agriculturam, Praeses Consociationis Centralis societatum oeconomicarum.

Dokument št. 7: Piberjevo pismo nunciju Valfréju di Bonzo, Ljubljana, 16. julij 1918, št. 82811 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, pos. 1263, fasc. 509, ff. 88r–89r:

Podobno kot Evgen Lampe tudi Janez Piber predstavi svoje udejstvovanje v dobro slovenskega naroda, pri tem pa se Svetemu sedežu pritoži nad političnim delovanjem škofa Jegliča, ki pri »prenovi« Slovenske ljudske stranke vnaša med vernike nemalo zmede.

Celsissime ad Excellentissime Domine!

Latere Excellentiam Tuam minime potuit, Episcopum Labacensem Revmum Dominum Antonium Bonaventura ideis politicis prorsus falsis obstrictum totum clerum populumque Dioecesis suae vi oboedientiae Ordinario debita ad amplectendas suas ideas de re politica nationali et oeconomica cogere velle, quamobrem gravissimae in hac Dioecesi exortae sunt dissensiones.

Die 11 Julii huius anni accepi ab Episcopo hoc mandatum; Koi (?) sedaj Vam pa povem, da sem narocil g. kapelanu, naj etc.

Quod sonat traductum in linguam latinam:

»Coadiutori Tuo mandavi, ut fideles Tuae Parochiae qui paucis exceptis omnes addicti sunt Partito Popolari Sloveno, ad regulas huius partiti organizet

et debitum Comitatum localem constituat. Jubeo Te severe, ut ei ad Congressum faciendum tecum in domo ecclesiastica committas. Pariter tibi severe interdico propagare folia »Resnica« et »Novice«, quia dolose adversantur normae ecclesiastico-politicae, quam tamquam Episcopus statuere debui et quam tota fere natio sequitur.«

Instantissime peto, ut hoc mandatum Episcopo ab Excellentia Tua annulletur. Parochia mea hucusque tranquilla et concors erat, Partito catholico addicta et ego tamquam parochus, tamquam delegatus ad Comitata Provincialia et collaborans in omnibus societatibus bonum publicum spectantibus mandatum meum fideliter ad normas a Pontificibus Leone XIII et Pio X praescriptas exercebam. Novae normae, quas Episcopus Labacensis Dr. Jeglič statuit, autem totam dioecesim perturbant, catholicos confundunt et Ecclesiae hostibus tantum prosunt.

Sed de hoc iudicent Superiores, ego tantum casum meum profero.

Hic novus partitus popularis slovenus nuper in parochia mea me invito congressum habuit, ad quem ex parochiis vicinis omnes adversarii rei catholicae confluerunt et cui vir Ecclesiae hostilissimus, acerbissimus adversarius parochi sui proprii praesidebat, et sermones habiti sunt, qui minime catholici censendi sunt. Et tali partito ego domum committam ecclesiasticam? Conscientia sacerdotalis me cogit petere, ut tale mandatum annulletur.

Folia »Resnica« et »Novice« sensu catholico scripta sunt, folia autem, quae coadiutor meus propagat, errores modernos spirant, meipsum aggrediuntur et dissensiones in parochia mea excitant.

Peto instantissime Excellentiam Tuam:

1. Executio mandati Episcopalis sistatur.
2. Fiat inquisitio mearum assertionum, quem in finem audiantur:
 - a) Dr. Th. Eugenius Lampe, Canonicus Ecclesiae Cathedralis Archidiaconus Carniolae Superioris.
 - b) Parochi vicini:
Ignatius Fertin, parochus in Zasip
Johannes Oblak, consiliarius episc. in spirit., parochus in Bled.
Martinus Drolc, parochus in Bohinjska Bela
Antonius Golf, parochus in Srednja Vas
Franciscus Zvan, parochus in Bohinjska Bistrica
Andreas Krajec, parochus in Kranjska Gora
3. Commoneatur Episcopus, ne coadiutorem excitet contra parochum proprium.
4. Videantur normae sic datae ecclesiastico-politicae Revmi Domini Antonii Bonaventurae Jeglič, Episcopi Labacensis, an concordent cum jure

ecclesiastico.

Longe abest a me omne odium versus Episcopum, quem diligo et colo, et cui in omni re ecclesiasticam plenam exhibeo oboedientiam, sed in hoc casu, propter conscientiae meae tranquillitatem et populi mihi commissi utilitatem sententiam Excellentiae Tuae invoco ad pedes Suae Sanctitatis humillime provolutus ... Johannes Piber.

Parochus in Gorje, Deputatus ad Consilium Provinciale, Praeses Cassae ruralis, Membrum Consilii directivi Caesareae Regalis Societatis carnionicae ad promovendam agriculturam. Gorje in Carniola die 16 Julii 1918.

Dokument št. 8: **Jegličevo pismo nunciju Valfréju di Bonzo, Ljubljana, 4. avgust 1918, št. 82811 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, pos. 1263, fasc. 509, ff. 79r–85r:**

Jeglič v prvem delu prikaže razvoj v Slovenski ljudski stranki, kjer naj bi vladalo očitno vedno manjše zaupanje v delo J. Šušteršiča. V drugem delu škof odgovarja na obtožbe Lampeta, Piberja in Pegana.

Statum politicum-ecclesiasticum meae dioecesis ad amussim descripsi literis meis ad Sanctam Sedem die 6 Maii 1918. Ut vero Excellentissimus iudicare possit accusationes canonici Lampe, parochi Piber et advocati Pegan, delineationem situationis cum nonnullis necessariis additamentis repeto, sicuta sequitur:

1. Ante mensem Novembrem anni 1917 florebat in mea dioecesi pars catholica, nominata: »pars popularis slovenica«. Innixa principiis vere catholicis, prouti in quattuor congressibus catholicis celebratis in urbe Ljubljana clare determinata atque vitae politicae, sociali et oeconomicae applicata fuerunt, adunatam habuit in se omne clerum et immensam maioritatem populi. Dux fuit Dr. J. Šušteršič, nunc caput provinciae (Landeshauptmann). Iste dux in dies maiori absolutismo partem regebat; viros intelligentes, operarios et alios despiciebat, clerum vero ad se attrahebat et praeprimis decurrente anno 1916 diversis vicibus procuravit, ut clerus ab illo convocatus absolutam illi confidentiam voveret. Perspexit nimirum, recedere a suo ducto viros intelligentes, iuventutem, milites necnon omnes slovenos, qui in terris Carniolae finitimis habitant, atque Croatas. Ideo ope cleri positionem suam firmare et conservare intendebat.
2. Ad servandam suam publicam auctoritatem postulavit, ut a deputatis comitiorum imperii elegeretur qua membrum delegationis Austriacae. Immo ab asseclis suis, praecipue a sacerdotibus, obtinuit mandatum pro delegatis, ut illum in delegationem eligere debeant. Mihi saepius dixit, se in casu, quo non eligeretur, consecraria necessaria deducturum. Et revera electus non fuit.

In sua ambitione laesus convocavit suos asseclas, inter quos multos sacerdotes, quibus applaudentibus proclamavit: partem popularem slovenicam esse sublatam eiusque loco erigendam novam partem agrariam, pro cuius fundatione proclamationem composuit, aptam ad excitandas passiones pessimas.

Persuassus fore, ut tali actione omnis populus perturbetur necnon ut viri intelligentes, iuventus, milites a duce Šušteršič atque a clero illi adhaerente penitus recedant, consilium cepi cum viris probis, quid agendum sit. Statuimus, sustinendam esse probatam partem popularem slovenicam, atque invitandum populum et clerum, ut huic parti, pro qua per tot annos sudavimus, maneant fideles, nihilominus ut omnes, qui ab illa duce Šušteršič recederent, amicabiliter absque ira vel aversione tractarent. Cum tempus urgeret, proclamationem meam non potui publicam facere in folio diocesano, sed adhibere debui nostra folia politica »Slovenec« et »Domoljub«. Quae omnia acta sunt ad finem mensis Novembris.

Per se patet, meam actionem minime placuisse duci Šušteršič eiusque asseclis, inter quos canonicus Lampe, parochus Piber necnon advocatus Dr. Pegan eminent. Ut clerum et populum sibi adunarent duo folia edere coeperunt, et quidem folium »Resnica«, quod semel in hebdomada, et folium »Novice«, quod quotidie editur: quae folia veritatem obreptionibus et subreptionibus obfuscare, partem popularem slovenicam omnimodo denigrare, ad omnem actionem ineptam declarare, immo de fide et patriotismo suspectam reddere contendunt. Cum insuper nova pars agraria nullos progressus facit, alteram associationem in publico consensu erigere decreverunt, cui ad populum decipiendum nomen »Unio slovenica-catholica« dare volunt.

3. Interim nova quaestio agitari coepit, sc. declaratio Jugo-slavica proclamata in comitiis imperii die 30 Maii 1917. Quae declaratio originem ducit ex perpetuis iniuriis illatis nationi slovenicae, croaticae et serbicae a politica gubernii centralis Viennensis et Buda-Pestiniensis, atque a variis associationibus germanis et magiariis. Nostrae quaerelae et reclamaciones nihil profuerunt; immo minae prolatae novissimis temporibus atque actiones a parte eorum, qui populum germanicum et magiaticum repraesentant, sole clarius probaverunt, in periculo esse ipsam existentiam populi slovenici atque liberam evolutionem populi croatici, quem Magiari subiugare sibi contendunt. Cum urgente bello omnia susdeque vertantur, cum futurum sit, ut constitutio austriaca reformetur, cum omnes populi, licet numero parvi, iura neutralia reclamant, ab oppressis Jugo-slavis solemniter in comitiis imperii ipsis 30 Maii 1917 proclamatum fuit, ab ipsis postulari statum proprium independentem – sc. a Germanis et Magyaris – intra fines

Austriae atque sub sceptro imperatorum de domo Habsburg.

Praefata declaratio in dies altiores figebat radices in populo slovenico. Ab initio ego tacebam; ast cum periculum immineret, ne a Slavis non austriacis atque a viris Austriae offensis ista declaratio perverteretur in sensum antipatrioticum, antiaustriacum, ego varias partes politicas provocavi, ut declarationem de mense majo aliquantum clariorem redditam ab omnibus simul subscriptam coram universo mundo publicemus. In mea formula enim sensum patrioticum clarius expressi, spem manifestavi futurum esse, ut noster Imperator nostris votis satisfactor sit, gratias insuper Suae Sanctitati atque Imperatori reluti pro conatu stabiliendae pacis iustae pro omnibus populis. Formulae ita ampliatae omnes subscripsimus, atque foliis publicavimus. Quod factum est ad finem mensis Octobris anni 1917.

Quod factum omnem populum nostrum vehementissime commovit. Exinde hanc formulam omnes suam fecerunt illamque subscriptam a plus quam centum millibus nostrae delegationi imperiali et per illam gubernio centrali expedierunt. Huic formulae patriotticae populus meus firme adhaeret illamque qua data occasione de novo atque cum entusiasmo affirmat. Addo hanc actionem ab ipso Imperatore repetitis vicibus approbatam fuisse.

Declarationi majali et nostrae formulae dux Šušteršič nomen quidem dedit, ast non libenter sed moraliter coactus. Exinde vero pars illi adhaerens non cessat hanc declarationem reddere suspectam tam verbis tum articulis et notitiis in foliis »Resnica« et »Novice«, quapropter Šušteršič cum suis asseclis a populo quasi despicitur.

4. Fateor, ab initio ortam fuisse sat magnam confusionem non solum in populo, sed etiam in clero, ac si pars slovenica popularis cum parte liberali, cui etiam atheistae adhaerent, in unam partem coaluisset. Causam huius confusionis praebuit mea subscriptio cum liberalibus, atque varii conventus populi utriusque partis, in quibus viri catholici et liberales ad populum sermones tenebant. Ast isti conventus mixti non pertractabant aliam questionem, quam declarationem necessitatemque proprii status pro Slovenis, Croatis et Serbis intra fines monarchiae Austriacae. Insuper viri partis popularis slovenicae statim firmiterque coram populo profitebantur, se de nullo fidei articulo recedere velle, ad suam partem politicam non posse pertinere nisi virum professione et vita catholicum, immo jam decreverunt tales conventus permixtos non amplius esse convocandos nisi in casu, quando a ducibus propter unanimem manifestationem in re pure nationali talis conventus necessarius declareretur.
5. Cum una fractio partis liberalis falsis affirmationibus populum ad se colligere atque praecipue folium »Domovina« propagare conaretur, pars slove-

nica popularis persuasa est, necessarium esse ut omnis populus per omnes parochias in sua organizatione coniungeretur, atque coniunctus faciliter in veritate contineretur. Quia vero in aliquibus parochiis parochi parti ducis Šušteršič adhaerent, et propterea huic organizationi minime favent, immo populum sibi atque influxibus malis relinquunt, pars slovenica popularis me annuente in sua actione inprimis parochum rogat, ut in organizatione populi secum cooperaretur; si vero renuit tunc ad cooperationem invitatur cooperator cum aliis viris idoneis. Ego ipse cooperatores ad adiutorium in organizatione populi, parochi renuente excito, ne populus a sacerdotibus derelictus in aliis quoque quaestionibus stricte ecclesiasticis auctoritatem sacerdotibus respuat. Populus iste petit a me sacerdotes, qui in istis quoque temporibus et quaestionibus se exhibeant duces eiusdem.

6. Situatio praesens est ut sequitur: cum episcopo et parte populari slovenica consentiunt maior pars cleri, fere omnes viri exculti, qui munere professorum, advocatorum, medicorum etc. funguntur, omnes milites et fere universus populus, Sloveni quoque a provinciis finitimis et Croatae, a quibus omnibus subscriptus propterea, quia suo agendi modo claram firmamque directionem omnibus monstravit, supra modum celebratur. Ex parte opposita stat dux Šušteršič, paucissimi viri exculti, vix unus vel alter e populo et proh dolor magna pars cleri, qui vero a populo derelinquitur ita, ut timor, ne auctoritas huius partis in populo etiam in rebus pure ecclesiasticis penitus intereat, non sit inanis.

Descripta nostra situatione in suo initio, progressu et praesenti statu ad puncta accusationis breviter respondere potero.

1. Piber die 16 Julii 1918

Ad 1. Nego me ideis politicis prorsus falsis obstrictum esse, immo, ne ideae falsae clerum et populum pervaderent, ideas de »democratia« atque »de jure populorum determinandi propria voluntate suam constitutionem« in folio diocesana anni 1917 e principiis catholicis clare exposui.

Ad 2. Nego assertiones, nam vi oboedientiae nonnisi tres sacerdotes, duces oppositionis, obligavi, ne actionem episcopi directe oppugnent, et quidem canonicum Lampe, qui obedire non vult, parochum Šarec qui tacet, et cooperatorem Traven, qui interim mortuus est; insuper quattuor vel quinque sacerdotibus mandavi, ne folium »Resnica« propagare audeant; populum solummodo una vice invitavi ut parti slovenicae populari fidelis maneat (vide supra n. 2) quam invitationem ex corde secutus est. Dissensiones vero dantur inter partem popularem atque asseclas ducis Šušteršič, quae praecipue a canonico Lampe et aliquibus sacerdotibus iterum iterumque excitari solent.

- Ad 3. Concedo me istum mandatum dedisse; talem mandatum necessarium fuisse, patet ex expositione sub n. 5.
- Ad 4. Parochiam huius parochi tranquillam et concordem fuisse nec non additam parti slovenae populari; addo parochiam nunc quoque concordam esse, eidemque parti, excepto parochi et quibusdam numero paucissimis viris, adhaerere.
- Ad 5. Nego omnes assertiones ex toto; nam sicut ex superiori expositione patet a me conservatam antiquam partem slovenico-popularem (vide n. 1, 2.) et actione mea vitam catholicam quam plurimum promotam fuisse (vide n. 6.). Immo optimi viri asserunt, me actione mea ecclesiae magnum praestitisse servitium, eo quod liberalibus periculosissima arma e manibus eripuerim, sc. accusationem, ac si clerus antinationalis esset atque serviliter addictus quilibet gubernio. De commotione in dioecesi lege supra exposita in num. 2 ad finem et n. 3.
- Ad 6. Concedo ante aliquot menses in parochia huius parochi parochi invito congressum habitum ab asseclis ex parte populari slovenicae et partis liberalis et quidem praeside viro liberali. Ast viri catholici ingenue et aperte declaraverunt, se Ecclesiae catholicae principia nunquam esse prodituros, licet nunc huic congressui praesideat vir liberalis, in decursu non agebatur nisi de declarationi majali, contra fidem vel Ecclesiam ne verbum quidem prolatum fuit (de hac re vide supra n. 4).
Domum vero ecclesiasticam postulavi nuper die 11. Julii tantummodo pro congressu ad organizationem partis popularis slovenicae, postquam prima partialis confusio iam diu disparuit et congressus mixti vetiti sunt (vide n. 5).
- Ad 7. Concedo folia »Resnica« et »Novice« esse scripta sensu catholico, in quantum fidem catholicam profitentur, non vero in quantum partem popularem slovenicam vehementer oppugnant et quidem laedendo et detorquendo veritatem (vide supra n. 2 ad finem) eo modo, quo in hac accusatione e parte parochi Piber et canonici Lampe factum est.
Nego, folia partis nostrae »Slovenec« et »Domoljub«, quae a nobis commendantur et a coadiutore propagantur spirare modernos errores et quando in illis assertiones proferuntur, quae falsum sensum habere possunt, a me (?) aliis viris statim corriguntur. Nego dissensiones in populo istius parochiae, nam populus omnis excepto parochi et paucis viris concors permansit.
- Ad 8. Concedo nominatos parochos excepto canonico Lampe sat tranquillos esse, sed praeoccupatos assertionibus, prouti in foliis »Resnica« et »Novice« falso proferuntur.
- Ad 9. Concedo parochum in aliis negotiis ecclesiasticis sat legalem esse.

2. Lampe de die 22. Julii 1918

Ad 1. Concedo me ita egisse, nego vero actionem meam esse iniuriosam, prouti ex superiori expositione n. 1-6 ad amussim patet; canonicus videtur seipsum de mandato meo non observato accusare.

Ad 2.: nego assertionem meum mandatum esse iniustum atque bono communi nocivum.

Ad a) concedo; ad b) nego, nam decursu nostrae scissionis canonicus in conventibus sacerdotum illos contra mandata episcopi excitabat;

Ad c) nego me in errore incidisse atque omni vi clerum ad meos errores amplectendos compellere; nam solummodo tribus sacerdotibus, utpote duobus contra mandata episcopi, sub oboedientia praecepi, ne directe contra me agant, nulli vero sacerdotum mandavi, ut partes meas positive amplectatur, immo omnes eodem modo amico et humano recipere soleo.

Ad d) nego omnes assertiones, utpote quae veritati minime respondet (vide expositionem n. 1-6)

Ad e), a) nego assertionem ex toto; de quaestione vide supra n. 3

ad b) nego et rogo ut dere (?) videas supra n. 4

ad c) nego ex toto, nam prouti supra n. 2 exposui, solummodo una vice et quidem primam meam invitationem, eo quod tempus urgeret, in foliis »Slovenec« et »Domoljub« publici juris feci. Initio huius anni in meo folio dioecetano adhuc una vice clero exposui et probavi meam agendi rationem, dissidentesque ad unitatem provocavi. Quam expositionem me permittente »Slovenec« reproduxit; de egregio duce Sustersic vide supra n. 2 et 2.

ad d) iterum nego, nam societatem parlamentarem »Jugoslovanski Klub« nunquam memini (?), sed semper locutus sum de solummodo de parte nostra populari, quae in rebus politicis qua duces sequitur deputatos ad comitia imperialia, qui revera in »Jugoslovanski Klub« cum aliis Jugoslavis cooperatur; ast pars nostra popularis illos duces sequi vult, donec et in quantum principiis catholicis permanserint fideles.

ad e) nego cum omni indignatione; res patet ex supra dictis ex n. 1-6; addo viros catholicos, qui e vita publica pellantur, non esse nisi paucos et praecipue tres; dux Šušteršič canonicus Lampe et advocatus Pegan.

ad f) nego et reiicio cum omni, qua fieri potest, vi, suppositionem me, aliosque viros mihi adhaerentes esse falsos prophetas, qui populum perturbent nec non oboedientiam erga legitimam potestatem avertant.

ad g) iterum nego cum indignatione, nam recte hunc finem, ne postulatio »autodeterminationis« erronee concipiatur, illam in congressu sa-

cerdotum 17 Julii 1917 et postea in folio meo dioecesano explanavi et infra veros limites circumscripsi.

- ad h) nego assertionem, nam suprema auctoritas provincialis, i.e. canonicus Lampe qua substitutus »capitani provinciae« edidit mandatum, quod limites huius potestatis excessit, quam circumstantia folia nostra communitatibus exposuerunt cum instructione, quid agant, ne in laqueos istius supremae potestatis incident.
- ad i) nego; me canonicum adducere voluisse, ut mecum cooperetur, sed solummodo hoc mandavi, ne contra meam actionem ecclesiastico-politicam operam det; fateor vero, proh dolor, disciplinam ecclesiasticam subversam esse, et quidem a canonico necnon ab illis sacerdotibus qui parti illius adhaerent, cui vero non adhaerent, si rebus maturius perpensis huius canonici perversas, veritatem detorquentes, astutasque assertiones et sophisticas probationes cognoscerent.
- ad l) de foliis »Resnica« et »Novice« iam locutus sum; iterum vero summa cum indignatione nego »folia episcopalia« hostiliter scribere contra Statum Austriacum et tantummodo folia »Resnica« et »Novice« populum in fidelitate ad Domum Augustissimam Austriacam conservare studere.

Pegan de die 12 Junii

Tertiam accusationem »ad Sanctam Curiam« advocatus Pegan contra me directe, via Ordinarius direxit. Delatio scripta est in lingua slovenica; rogatus ut delationem lingua concipiat latina vel italica, obsequi noluit.

Ad finem num. 2 exposui partem Šušteršič sibi proposuisse fundare »unionem slovenico-catholicam«, ut appellatione catholica populum deciperet et ad suam partem saltem paulatim pertraheret. Cum vero praefata »unio« actioni ecclesiastico-politicae Ordinarii opponatur, illam oppugnare necnon populum ab episcopo separare intendat, ascripsi advocato Pegan, cui fundatio huius unionis demandata fuit, isti unioni nomen »catholica« nullo modo competere meque talem appellationem interdicere.

Contra hanc inhibitionem advocatus Pegan ad »Sanctam Curiam« recurrit. Affirmat finem huius unionis esse: a) defensio principiorum catholicorum in vita publica atque indefessus labor ut in vitam deducantur; b) lucta constitutionalis pro iuribus politicis et pro oeconomico bono populi slovenici;

c) educatio et confirmatio populi in amore erga patriam et fidelitatem erga Imperatorem; »Quo fine exposito affirmat, hunc finem certe non posse non convenire cum intentionibus Ordinarii et per consequens in tali statuto inveniri non posse impedimentum, quominus nominetur »catholica«.

Revera si statuta in abstracto consederantur, unioni nomen »catholica« competeret; ast si unio consederatur in concreto, utpote opposita actioni politico-ecclesiasticae Ordinarii cum tendentia pertrahendi populum e parte Ordinarii in partem Ordinarii ostiliter oppositam, dicendum est, huic unioni nomen »catholica« minime competere.

Excellentissime Domine, omnem causam, de qua agitur, fideliter secundum conscientiam et sicut coram Domino exposui, iudiciumque Tuum vel Sanctae Sedis tranquillo animo expectabo persuasus, me in circumstantiis difficillimis populum mihi concreditum servasse in via, quam horror Dei, gloria Ecclesiae, necnon salus eterna populi mihi praescripsit et adhuc praescribit.

Dokument št. 9: Pismo Johanna Hauserja državnim vojaškim oblastem, Dunaj, 24. februar 1919, št. 82811 – v: ASV, Arch. Nunz. Vienna, vol. 803, fasc. 6, ff. 391r–392v:

Hauser v pismu vojaškim oblastem predstavi duhovnike (preko trideset) in župnije na Koroškem, od koder so bili le-ti pregnani s strani nemških (avstrijskih) vojaških sil; prosi za podrobno preiskavo teh dogodkov ter izrazi željo, da bi se zadeva čim prej uredila.

In Beantwortung des hochgeschätzten Schreibung Z. 775 /Präs/ B vom 15. Februar d.J. beehre ich mich die Namen derjenigen Pfarreien in Kärnthen bekanntzugeben, in denen lt. Bericht des hochwürdigsten Herrn Fürstbischofs von Gurk vom 23. Jänner d.J. die Seelsorger von dem Kärtner Volkswehr entweder gefangen genommen oder zur Flucht genötigt oder sonst ad der Ausübung ihrer Seelsorgstötigkeit verhindert wurden:

Der Pfarrer Vinzenz Razgoršek von St. Philippen bei Reinegg und der Provisor Ignaz Malej von Windisch-St. Michael wurden gefangen genommen misshandelt, dann zwar wieder freigelassen, ohne dass ihnen jedoch für ihre Rückkehr in ihre Pfarreien die nötigen Garanten gegeben wurden, so dass sie sich in ihre Heimat zurückziehen mussten. Den Nachbarpfarrern von Timeritz und Pockersdorf wurde die Pastoration, die sie aushilfsweise besorgen sollten, militärischerseits verboten. Pfarrer Schüttelkopf von Brückl wurde so überwacht, dass er nicht einmal mit seinen Pfarrkindern ohne Zeugen sprechen konnte, nicht einmal zu einem Leichenbegängnis liess man ihn ausgehen.

Pfarrer Benedek von Diex musste flüchten, um der Verhaftung zu entgehen.

Pfarrer Drdlik von Greutschach ist gefangen, so dass die vier Pfarraien des Diexer Gebietes ganz ohne Seelsorge(r) sind.

Pfarrer Dolinar von Töllerberg wurde gefangen genommen, dann von einer jugoslawischen Patrouille befreit.

Der Pfarrer von St. Peter am Grafenstein und der Kaplan von Grafenstein mussten flüchten, da beide am Leben bedroht wurden.

Der Pfarrer Dr. Arnejc von Ebental konnte nur mit Mühe flüchten; es wurde ihm nachgeschossen.

Ebenso mussten flüchten: die Pfarrer von Radsberg, Köttmannsdorf, Maria Gail, der Pfarrprovisor von Göriach.

In Lind ob Velden wurde Pfarrhaus und Kirche durchsucht, auch 5000 K aus der Kirchenkasse entwendet. Der Pfarrer musste fliehen.

Der Pfarrer von St. Georgen am Sandhof ergielt einen Drohbrief von einem aus dem 2. Volkswehrbataillon.

Der Pfarrer von Augsdorf musste flüchten, nachdem auf ihn scharf geschossen worden war.

Gleichfalls musste flüchten der Pfarrer von Gottestal. Der Pfarrhof wurde ausgeplündert. Nicht einmal am Weihnachtsfeste konnte Gottesdienst sein.

Der Pfarrer von Lavamünd wurde gefangen genommen und in St. Paul interniert. Der Pfarrhof wurde geplündert, auch Akten und Geld gestohlen.

Propst Einspieler von Tainach und sein Kaplan wurden zuerst an der Pastorierung der deutschen Dörfer der Pfarrei verhindert und mustern später flüchten. Der Propsteipfarrhof wurde augeraubt und geplündert, auch die Kirchengelder sind verschwunden. Kirchliche Kleider und Paramente wurden von den Soldaten missbraucht.

Weiters flüchteten die Pfarrer von Arnoldstein, St. Leonhard bei Siebenbrunn und Fürnitz. Der Feldkurat Pototschnigg, der nach Arnoldstein zur Hilfe kam, wurde gefangen genommen und ist in Friesach in Haft.

Pfarrer Dr. Lučounik von St. Stefan bei Finkenstein gleichfalls verhaftet.

Der Pfarrer von Latschach ist geflüchtet.

Der Pfarrer von Rossegg musste in die Gendarmerie-Kaserne flüchten da er sonst nirgends seines Lebens sicher war.

Weiters sind geflüchtet die Pfarrer von St. Johann im Rosentale und Kappel, die ganze Pfarrgeistlichkeit von Ferlach, die Pfarrer von Windisch-Bleiburg, von Gleinach und von St. Jakob i. Rosentale. Der Administrator von Suettschach wurde gefangen genommen, dann aber von seiner Gemeinde befreit und befindet sich auf seinem Posten.

In der Umgebung von Völkermarkt sind der Pfarrer von St. Peter am Wäldersberg und der Provisor von Goretschach geflohen. Die Pfarrer von Ruden, Stift Griffen und Markt Griffen wurden verhaftet und dem f.b. Ordinariate überstellt.

Im ganzen sind es über dreissig Geistliche, die gewaltsam von ihren Seelsorgsposten ferngehalten werden.

Indem ich Euer Exzellenz für Hochreden tatkräftiges Einschreiten in der traurigen Angelegenheit aufrichtigst danke und der Hoffnung Ausdruck gebe, dass es Hochderselben gelingen werde, geordnete Verhältnisse in den in Rede stehenden Gebieten herbeizuführen, verharre ich in ausgezeichnetster Hochverehrung

Euer Exzellenz ergebenster

Sr. Exzellenz

Dem Hochwürdigsten Herrn

Prälaten Johann Hauser

Präsidentes deutsch-österr. Staatsrates

Etc. Etc.

Wien I

Reichsratsgebäude